

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY I

OCTUBRE-DESEMBRE 1891

N.º 3

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

PREUS DE SUSCRIPCIÓ: Pels socis residents, per semestre una pesseta, per any, dues pessetas; pels socis delegats (pagant per anyadas, á la bestreta), quatre pessetas; pel públich (idem), cinch pessetas. Los números solts y los tomos de anys passats ab augment de preu.

PUNTS DE SUSCRIPCIÓ: en Barcelona, local del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (Paradis, 10, 2.ª), y llibreteria de N'Álvar Verdaguer (Rambla del Mitj, 5).

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Barcelona, carrer de Paradis, 10, segon pis.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS

DEL 1.ER DE OCTUBRE FINS A LA FETXA

- D. Marian de Vilar y de Fontcuberta.
» Joquim Manel Gay.
» Pompeu Fabra y Poch.
» Joseph Stassi.
» Juan Bautista Vives y Sabater.
» Joseph Galbany y Parladé.

DONATIUS PER LA BIBLIOTECA

Per D. Miquel Cuni y Martorell: *Excursió entomològica de Gabá á Begas*; per lo propi donador. Barcelona, 1891.

Per la «Asociación de Ingenieros industriales»: *Anuario de 1891*. Barcelona, 1891.

Per lo Comte de Saint-Sand: *Excursions dans Les Sierras d'Espagne Le Moncayo (Aragon et Castille)*, per lo propi donador: París, 1891.

Per la Excma. Diputació Provincial de Barcelona: Una collecció de revistes de *Crónica Científica y de Industria é Invenciones*.

Per la «Real Associação dos Architectos e Archeologos portoguezes»: *Boletim de Architectura e de Archeologia*. Lisboa, 1888.

Per D. Macari Golferichs: Duas fotografias.

Per D. Jascinto E. Tort y Daniel. *Algunes consideracions sobre la musica popular catalana*, per lo propi donador. Barcelona, 1891.

Per D. Agusti Maria Gibert, delegat á Tarragona: *Topografia mèdica de Vilaseca de Solcina*, per lo propi donador. Barcelona, 1891.

Per la Excm. Diputació Provincial de Barcelona: *Un Mapa topogràfic y geològic de la regió primera de Barcelona*.

Per D. Cándido Hidalgo: *Memoria sobre puertos ostreros*. Antequera, 1891.

LA BIBLIOTECA CATALANA DEL SEMINARI

Ara que tant se parla de la fundació é instalació de una Biblioteca catalana per compte del Ajuntament en un dels edificis del Parch d'aquesta ciutat, y que 's desperta un moviment en favor de las Bibliotecas regionals, fins al punt de que ja ne té una, y per cert bastant copiosa, l'*Ateneo barcelonés*, consideram un dever dir alguns mots respecte del estat llastimós en què 's troba la degana de las modernas bibliotecas catalanistas y ensemps la més completa de totas ellas. Nos referim á la Biblioteca catalana del Seminari Conciliar. En la campanya de protesta contra una incuria incalificable, que á nostre parer deuria axecarse en tota la premsa catalanista del Principat, nos ha precehit nostre benvolgut company *La Veu de Catalunya*, la qual per medi de un article, valent com tots los seus, de Mossen Jaume Collell, titolat *Descuyt imperdonable*, ha sigut la primera en trencar un silenci que sols rahons de prudencia podian justificar, mes que á horas d' ara nos apar perjudicial.

Diu ab molta rahó Mossen Collell, quexantse de que fá ja més de vint anys la Biblioteca del Seminari Conciliar de Barcelona va de recó en recó, ficats los llibres en caxons y fardos més ó menys ben acondicionats. «Mentres

lo Seminari, per cas de força major, hagué de estar en casa llogada, insuficient, per gran que fos, per las necessitats més peremptorias de la ensenyança, tenia explicació l'arreconament y custodia dels llibres en lloch segur per evitar sustraccions y extravios que Deu vulla s' hagen pogut del tot evitar.

»Mes ara que ja está construït, sino en sa totalitat al menys en sa major part, lo nou edifici per Seminari, seria hora ja de que 's pensás en traure novament á llum lo riquíssim caudal de llibres que podrian beneficiar no sols los jovens seminaristas, sino també lo públich en general, y al mateix temps se trauria aqueix tresor del imminent perill de sufrir merms y greus perjudicis. Puix que, sens ánimo de inculpar á ningú directament, podem assegurar que tal com están posats actualment los llibres se corra lo perill de que, quan se vulga posarlos altra vegada en sos prestatges, sen troben alguns mitx rosegats de las ratas, tal com sona, de las ratas, que són ara com ara los únichs sers vivents que tenen accés al lloch hon están depositats los milenars de volums que ab tanta de pena y dispendis se pogueren reunir, á últims del sigle passat y principis del present, en l' edifici que fou de la Companyia de Jesús en la Rambla dels Estudis.»

En tot lo que s' ha dit anteriorment per lo digníssim canonge Mossen Collell, no hi há gens d' exageració. Fà cosa de més de cinch anys, que ab ocasió de tractar de desenganyar á un jove sabi extranger, vingut aquí aposta per consultar alguns còdices rars de la Biblioteca del Bisbe, lo Sr. Rodolfo Beer, comissionat també per la Academia imperial de Viena per estudiar las demás Bibliotecas espanyolas, tinguérem lo sentiment de mostrarli los llibres apilonats en sarriats y caxons en un dels més foscos y humits sótanos del Hospital de Santa Creu. La impressió que aquest espectacle produí en lo Sr. Beer, que després havia d' enriquir la erudició espanyola ab tan importants troballas, no cal dirla. Y hem de manifestar no obstant, que ja estava previngut per altres sabis extrangers, com se despren del context del següent fragment de una carta interessantíssima que adreßá á un de

nostres consocis, demanantli protecció y ajuda, carta que aquest nos ha dexat galantment per que transcrivissem lo que d' ella nos paregués més á propòsit. Ella pinta ab més força de lo que nosaltres ho fariam, lo mal efecte que certas cosas produhexen en l' ánimo dels que després nos jutjan ab un, per altra banda, motivat apassionament.

«Academíæ cæsaræe socii cum mihi mandavissent ut bybliothecarum Hispaniensium libros manu scriptos quotquot existant congerem omnes, hac in urbe prima opere meo instituto nil antiquius esse duci quam episcopi vestri viri excellentissimi bybliothecam adire, pervestigare. Sed ehen iam primo impetu repulsus speque deceptus eram; *omnes enim quos de hac bybliotheca adeunda consului codices in cistis condi oculis profanis substrahi aiebant.* Cum autem—qui vir sincera fide est dignissimus—Carini libros manu scriptos pretiosissimos eosdemque antiquissimos in illa bybliotheca contineri affirmasset ne iam laboris mei initio opus ipsum magnum detrimentum capiat anxius hæreo... etc.»

Trist és que la primera Biblioteca catalanista de Barcelona tinga que veure com altres més modernes li passen la mà per la cara. Ella fou la que inspirá al illustre Torres Amat la idea del seu Diccioniari de escriptors catalans. Son pensament arrenca del any 1798. Dos anys més tart, en 1800, escrivia son fundador D. Ignasi Torres Amat, bibliotecari llavors de la Biblioteca del Bisbe, á son germá D. Feliu Torres Amat. «Amo tanto á mi patria, como un jesuita á su Compañía, y de ahí es que he ideado separar en esta biblioteca pública los escritores catalanes de todos los demás, y poner sobre los estantes, en que se coloquen un gran letrero que diga *Auctores nostri*, para responder con él á los que dicen que en esta ciudad no conocemos sino las letras de cambio.» Més endevant, mort lo Reverent Ignasi Torres Amat, son germá lo qui després fou Bisbe de Astorga, se proposá verificar tan bell pensament ab la ajuda del Illm. Sr. D. Pau de Schar, Bisbe de aquesta diòcesis, cedint quatrecentos volums impresos d' escriptors catalans que ell servava entre sos llibres, axi com també alguns M. S. S. y un petit monetari regional.

La protecció del Bisbe Sichar va anar augmentant lo nombre de volums de la Biblioteca, de tal modo que lo senyor Torres Amat pogué ja publicar en lo *Diario de Barcelona* del 15 de Novembre de 1819, un article dont se donava compte de la apertura de la Biblioteca catalana y dels petits monetari, museu y gabinet de Historia natural de la provincia, á ella adherents. En 1820 contava ja dita biblioteca més de *1,500 volums*.

¡Quantas obras inèdites y no conegudas guardavan los prestatges de la Biblioteca regional del Seminari que vuy foran, dintre del moviment catalanista, de grandíssima importancia, y per nostres jòvens y erudits continuament consultadas! ¡Quils havia de dir an aquells benemèrits catalanistas los germans Torres Amat, que llurs esforços serian desconeguts y malbaratats, precisament en la època de restauració de las glorias catalanas y de reivindicació de las lletras patrias! Aquest assumpte no pot continuar com avuy está; axí ho esperam pera honra de la terra y de la iglesia barcelonina. Lo *Centre excursionista de Catalunya*, que s' interessa per tots los progressos materials y intellectuals de la patria catalana, y sobre tot per sa historia, son art y sa literatura en totas sas manifestacions, se dirigeix avuy respetuosament, y sens ánimo de molestar á ningú, al digníssim sucesor del Bisbe Sichar, cridantli la atenció sobre lo gravíssim oblit en què jau la rica biblioteca del Seminari, y demanantli que quant més aviat sia possible torne á alçarse en la entrada de la Biblioteca catalana restaurada, en l' edifici del novell Seminari, la honrosa inscripció que fá més de vint anys s' hi llegia, y que senyala una gran fetxa en la historia del catalanisme:

*Bibliothecam hanc e Cathalauniæ
Scriptoribus, et Musæum ex antiquis
Ejusdem Provinciæ et pretiosis
Rebus, in publicam utilitatem
Condidit Ilmus. D. D. Paulus a Sichar
Episcopus Barcinonensis
Anno millesimo octingentesimo
decimo octavo.*

SECCIÓ D' EXCURSIONS

EXCURSIONS

PER LA COSTA DE PONENT Y PER LO PANADÉS

I

DE BARCELONA A VILAFRANCA,
PER CASTELLDEFELS, COSTAS DE GARRAF, SITGES,
VILANOVA Y GELTRÚ Y CANYELLAS

Lo día 6 de setembre d' aquest any, prenia á *Barcelona* lo primer tren de la línia de Vilanova, que surti ab un retrás de més d' una hora, á causa de la extraordinaria afluència de passatgers.

Atravessá lo tren lo fèrtil y hermós *pla del Llobregat*, entre quals verts prats y fruyterars frondosíssims s' hi veuen pintoreschs pobles, que tenen en la abundancia d' aygua, que arreu s' hi troba, la principal font de sa riquesa, mes també, per dissort, la causa de las terribles febras quels delman ab aterradora regularitat.

Dexi lo tren á *Castelldefels*, á las 7.45 del mati.

Castelldefels está situat á 20 km. de Barcelona per la carretera que va al confi de la provincia, passant per Sitges, y Vilanova y Geltrú.

Castelldefels és un poble tristament cèlebre per los desastres que hi hà causat, y causa encara, lo paludisme, que més que en altres punts del pla, ha pres en eixa localitat un increment terrible. Bastará dir, per ferse cárrech de la trista situació de Castelldefels, que en l' últim terc del sigle passat, comptava aquest poble més de 1700 habitants, y s' ha reduhit tant sa població, que vuy s' elevan sols á 254, segons lo cens de 1887.

Apena l'ànima la contemplació del poble: carrers enterrats deserts; cases que s' enfonzan, abandonades, per haver desaparegut llurs moradors; rostres anèmichs hont s' hi veuen retratats los sufriments físichs y la miseria. Rara és la persona que arriba á 50 anys.

Tot lo terme de Castelldefels és un pantà, millor dit, un dilatadíssim *ayguamoll* que may s' axuga, quals emanacions mefíticas enmatzinan l' ayre constantment.

A la vista de tan desolat quadro, ocorreix preguntar: ¿Es possible que á las darrerías d' aquest sigle de cultura res s' hage fet pera sanejar lo baix Llobregat, y arrencar á la mort tantas y tantas vidas? ¿Tremenda responsabilitat la que contrauen los Poders públichs al no mirar per la salut de sos administrats, que és son primordial deber! ¿No hi hà medi, per ventura, d' evitar ó atenuar, quant menys, los estragos de las febras intermitents? Certament que n' hi hà. Una immensa extensió de terra situada al O. de França, en lo departament de las Landas, no fà gayres anys era quasi inhabitable á causa de la insalubritat de sas costas, baixas y pantanosas. ¿Que feu lo Govern francès? Se proposá sanejar aquells territoris y ho conseguí.

Ordená, á més de desayguar los estanyols, grans plantacions, en las terras inundadas, de pins marítims y eucaliptos, arbres que, com és sabut, tenen la propietat d' absorbir la humitat del subsol per requerir son desenrotllament gran quantitat d' aygua. Pochs anys després, quedá convertida aquella regió, abans inhospitalaria, en hermosas boscurias y fertilíssimas terras, que sostenen actualment nombrosos habitants, lliures ja de las terribles febras que un jorn los delmavan.

¿No podria ferse lo meteix aquí? ¿ó és ques vol conservar lo paludisme per no perdre lo nom poch envejable que gosa nostre pays en lo mon?

Lo *castell* de Castelldefels está situat alt d' una petita eminencia que domina la població. Tenia intenció de visitar-lo, però com lo tren surtí ab gran retrás, cosa molt natural en nostra patria, y la excursió que anava á emprendre havia d' ésser sumament llarga, desistí, deixantho per un altre dia.

Sobre la etimologia de Castelldefels he sentit una versió, que no sé si serà exacta, però que mereix consignarse.

Allá en los albors d' aquella sublim epopeya coneguda per la Reconquista, Catalunya fou invadida per los alarbs, que atacaren un castell que guardava la entrada del pla del Llobregat, prop de las Costas de Garraf. Los cristians que lo defensavan nos volgueren sotsmetre y moriren tots com á hèroes. Aquell castell fou conegut més tart per lo *castell dels fahels ó fidels*. Es possible que per corrupció el nom del castell y del poble, que á son entorn s' axecá, s' haja transformat en lo que actualment portan.

Al sortir de la estació fèrrea vaig seguir la carretera en direcció á Sitges. A cosa de un *kilometro* cridarenme la atenció grans masses d'arena, vehinas al mar, que no són altra cosa que *dunas*, és dir, arenas movibles que cambian freqüentment de siti baix la influencia del vent y que lentament invadeixen las terras laborables esterilissantlas, com succeheix, si mal no recordo, en Torroella de Montgrí.

Poch més amunt, á la dreta, s' hi veu un gran forn de calcs. Allí cambia del tot la naturalesa del terror: argilench y cubert de vegetació fins en aquell punt, y calís y erm com més s' avança cap á las Costas de Garraf.

Poch més amunt, en una recolzada de la muntanya, s' ovira un bonich bosch de pins y un espes tarongerar, especie d' oásis en mitj del desert de las serras vehinas, tan áridas y nuas de tota vegetació.

A uns tres km. de Castelldefels se comença á pujar, al trobar á la dreta una magnífica y moderna casa. Llavors ja s' entra en plenas *Costas de Garraf*. La carretera voreja imponents precipicis verticals que rematan en la mar formant una accidentadíssima costa; á la dreta de la carretera rocas immensas s' elevan á considerable altura y avançan cap á la mar com si anassen á desplomarse. Los precipicis, las abruptes penyas, peladas, áridas, lo trasat marvellós de la carretera, y lo del ferro-carril, que abaix passa, més marvellós encara, forman un conjunt d' imponent magestat, hont no se sab què admirar més, si la naturalesa qui ha fet aquella obra prodigiosa, ó l' enginy humá, qui ha obert en aquellas alturas quasi inac-

cessibles, lo camí carreter, assentat en la roca viva, y lo camí de ferro que passa constantment ó per túnels, que hi són innombrables, ó per desmunts, practicats en las penyas que la dinamita feu volar, ó per difícils y sorprendents terraplens.

Al dexar la platja y començar las Costas de Garraf se troba, á la dreta, assentada al cim d' un turó, una torra cilíndrica, coneguda per la *Torra Barona*.

Passat lo primer precipici, conegut per la *Punta del Moro*, se descobreix una petita platja, que té per nom la *Cova fumada*.

Uns 2 km. més enllá s' arriba á un precipici dit lo *Pas trencat*.

Entre los 26 y 27, la carretera passa per sobre de la petita *platja de Garraf* hont hi hà una casa molt gran que fa d' hostal, segons me digué l' home que m' acompanyava. Se veu, al costat de la casa, que és antigüíssima, una torra cilíndrica, especie de guayta ó *atalaya*, que segons sembla se posaria en relació ab un castell ó torra en ruinas, ques veu á llarga distancia, al cim de un escarpat turó. Allí meteix hi hà una parada de carabiners per evitar lo contrabando, que s' hi feya algun temps en gran escala; donchs res més á propòsit que aquell lloch, una petita platja amagada entre las escabrositats de la costa.

Passada la casa y platja de Garraf, hi hà, successivament, tres verticals precipicis coneguts per las *puntas del Bou, de la Falconera y de la Mala Dona*.

La gent del pays té lo plè convenciment de que, per las Costas de Garraf passa una corrent subterrània d' extraordinaria intensitat, caudalosa en extrem.

Lo cert és, y axò tinguí ocasió de observarho, que en quasi tota la extensió de las Costas, se veuen, al peu de las rocas, á flor d' aygua, gran nombre de *bullidors*, que surten barrejats ab terra roja estant la mar en complerta calma; no pot atribuirse, per tant, á las onas la producció de tal fenòmeno en aquell punt, desprovehit, per altra part, de terra vegetal.

A partir del kilometro 27, la carretera abandona la costa que vorejava desde una altitud de 60 á 100 metros,

y s' interna en la muntanya. Entre los 28 y 29 passa per sobre una vall en qual fondo hi hà obert un pou que té, á poca profunditat, un immens caudal d' aygua. Me digueren que tirant un objecte á dit pou, surt immediatament á la mar, prova inequívoca de la existencia en las Costas de Garraf, d' una especie de riu subterrani. Segons me contaren també, lo propietari de la vall té 'l propòsit de canalisar l' aygua y portarla á Barcelona, havent ja començat los treballs en tal sentit.

Se suposa, y crech que ab fonament, que la immensa quantitat d' aygua que surt á la mar en las Costas de Garraf, no podent tenir origen en las serras de la Morella y Ordal, de què són estribacions las Costas, per sa petita altura y escassíssima vegetació, no proceheix d' altre punt que dels Pyrineus y de las serras que dels meteixos són ràmficacions. Semblará possible axò si 's té en compte que en la gran extensió de terra que existeix entre lo Llobregat y lo Ter, en quals elevadíssimas muntanyas y boscurias dilatadas las plujas y neus són freqüents y copiosas, apenas s' hi veuen corrents superficials; y lo meteix Llobregat porta moltíssima menos aygua que la que sembla hauria de tenir, atenent la naturalesa de las regions que atravessa.

La direcció que pren la corrent subterrània que forçosament deu existir, és desconeguda, però no falta qui assegura que passa per la part alta del Panadés, á profunditat considerable, y penetra en las serras d' Ordal y la Morella per surtir á la mar en las Costas de Garraf, per innombrables bocas.

No sé si donará algun fonament á la hipòtesis de què he fet menció respecte del pas per lo Panadés d' eixa corrent subterrània, lo qual s' ha observat á Vilafranca. En cap pou de la vila naix aygua, ó en tot cas, és en escassíssima quantitat. Pels voltants de la estació, en cambi, tots los pous tenen un gran caudal d' aygua naxent, y cap d' ells ha arribat á axugarse. Tot lo subsol d' aquell lloch és arenós.

Prop del km. 30 de la carretera, s' arriba á sa altitut máxima, uns 130 á 140 metros sobre lo nivell de la mar.

Al indret del kilometre 31 hi hà la *cala morisca* y la *punta* de igual nom.

Entre los kms. 32 y 33 se troba una bonica *platja* circuida d'elevats penyalars coneguda per *Vallecaica*. Es la desembocadura de una vall plena de conreus y algun bosch, per la qual passa una grossa riera que salva la carretera per un pont magnífich. Lo camí de ferro creuha la vall, que tindrà d' amplada uns 200 metros. A sa entrada y surtida passa per *túnel*s.

En los 5 ó 6 kilometros fins á *Sitges* situada en lo 38 (á comptar desde Barcelona), son dignes de menció en la escarpada costa: la *cala del Gat*, la *punta de la Ferrosa*, la *cala del Forn*, lo *fondo de la Creuheta*, la *cala y platja d' Ayguadolç*, la *punta de la Bufera*, la *punta y cala de Balomy*, y la *punta de St. Sebastiá* y la *platja y port den Alegre*, enfront de *Sitges*.

Arribava á *Sitges* á las 11.40 del matí. Es notable en *Sitges* la netedat peculiar de todas las poblacions de nostre litoral. — Té 3390 habitants.

Després de dinar á *Sitges*, en la fonda *Subur*, primitiu nom de la vila, prenia á las duas après mitjdia un tren procedent de Barcelona (que devia arribar á la 1.35), ab lo propòsit de baixar á *Vilanova* y *Geltrú*.

Lo trajecte de *Sitges á Vilanova* és sumament pintoresch.

A uns 2 km. de la primera de ditas poblacions, se veu lo *cap de Grils*; poch després s' atravessa la *riera de Sant Pere de Ribas*, que és molt ample, prop de sa desembocadura; passada la riera, la costa és altra volta accidentada y presenta successivament las següents *puntas*: de las *Covas*, *den Arrudes*, *punta Grossa*, *den Sardá* y *punta Llarga*.

Poch després, lo ferro-carril atravessa la *platja dels Frares*, més tart passa per la *punta y ermita de Sant Cristòfol* y arriba á *Vilanova*.

A las 2.15 baixava á la *estació* d' aquesta vila. Un *break* me transportá en 10 minuts fins á la plassa, de hont arrencan los cotxos que van diariament á *Vilafranca del Panadés*, exint de *Vilanova* á las duas després mitjdia. A causa

del retrás que sufri lo tren, nom fou possible pendre la tartana ó cotxo fins á Vilafranca, pus no feya un quart d' hora que havia marxat. Nom quedá altre recurs que seguir á peu lo llarch trajecte de 16 kms. de bona carretera que hi hà de Vilanova á la capital del Panadés.

La vila de Vilanova y Geltrú, qual població s' eleva, segons lo cens de 1887, á 14670 habitants, és molt industriosa y culta, essent notable en ella sa netedat y bona policia. Descollan entre sos edificis la monumental *estació*; la *Biblioteca-Balaguer*; la impremta del *Diario de Villanueva*, situada en la Rambla, hont s' hi veuen hermosas construccions; lo *teatre y jardins del Tivoli*; la *Casa de la Vila*; lo *Casino Artesano*; lo *Col·legi dels PP. Escolapis*; lo *Casino del Circulo*, etc., etc.

La industria fabril está bastant extesa, pus posseheix diferents fàbricas de filats y texits, en las que s' ocupan uns 3000 operaris. Lo comers está á gran altura. Té *Escola d' Arts y Oficis y Subdelegació del Institut Agrícola Catalá de St. Isidro*.

En sa costa hi hà *faro y balneari*.

Resumiré en pocas paraulas lo més notable que 's veu seguint la *carretera de Vilafranca*. Als 45 minuts de Vilanova se troba lo *Coll de Farrán*; tot seguit s' entra en lo *fondo del Pinyoner*, arribant més tart á la *pujada del Sibiná*. Acabada aquesta, á uns 6 kilometros de Vilanova, se troba un coll conegut per lo *Coll de Sibiná ó de la Creu* (alt. apr. 180 ó 190 metros). Aquest coll és partió d' ayguas: las de las vessants S. y O., van á la riera de la Pastera, que passa per Vilanova; las de las vessants E. y N., segueixen aquesta última direcció y al arribar al fondo del sot ó vall de Canyellas, enfront del poble del meteix nom, van á la riera del Sepulcre (axí coneguda per passar per la ermita del St. Sepulcre, propietat del malaguanyat Sr. Rius y Tauler), que proceheix de la part alta del Panadés, com La Granada, Vilafranca, St. Cugat de Sasgarriegas, Olèrdola, etc. Seguint la riera del Sepulcre envers al E., se junta, prop de St. Pere de Ribas, ab la grossa riera de Begas y Olesa de Bonesvalls, que en sa part superior és permanent, filtrantse després sas ayguas á causa

de la permeabilitat del terrer. Juntas en St. Pere de Ribas, perden son nom, y la que forman pren lo de la expressada població, y desaygua en la mar entre Sitges y Vilanova.

Als 8 km. d' aquesta última bonica vila, un hom dexa á la esquerra lo poble de *Canyellas*, que compta 584 habitants, seyent al peu de un turonet, en situació pintoresca. Alt. apr. 150 m. Poch més avall del poble, en lo lloch de la confluencia de las *rieras del Sepulcre y de Canyellas*, surt á la carretera de Vilafranca un ramal que proceheix de Sitges (distant 14 km.) y de St. Pere de Ribas (distant 10 km.).

A uns 11 km. de Vilanova, se veu, á la esquerra de la carretera, una gran penya corcada per la acció de las ayguas, coneguda per la *Roca foradada*.

La carretera, desde un poch més avall de Canyellas, passa constantment per la vorera esquerra de la riera del Sepulcre, abans permanent y avuy seca, y tan prop de son llit, que durant una fort avinguda corra lo perill de ésser destruhida, com alguna vegada ha ocorregut.

A uns 12 km. de Vilanova se passa per la *Plana Rodona*, hont hi hà la *iglesia parroquial de St. Miquel d' Olèrdola* y un aplech de casas de moderna construcció.

Quatre *kilometros* més amunt, és dir, als 16 del punt de partida, Vilanova, arribava á *Vilafranca del Panadés*. Eran las 6 y 30 m. després mitjdia.

En lo trajecte de Vilanova á Vilafranca, no domina pas la nota pintoresca. En sa quasi totalitat las terras pròximas á la carretera són de conreu; hi hà en alguna que altra muntanya, bosquets raquitichs, en mitj de turons pelats, d' un tò blanquinós. En lo terme d' Olèrdola cambia un xich la monotonia del paisatge per la presencia de cingleras á abdos costats de la carretera, formant estreta gorja.

(Continuará.)

JOSEPH CASTELLANOS.

CASTELL DE LA ROCA DEL VALLÈS

(Continuació.)

SEGLE XIV

1307-1336.—Francesch Marques, Senyor de La Roca

De las dissensions entre Na Guilleuma de Montcada y lo Prelat Ausonense, que al començar lo segle xiv ensangonaren nostres camps ab cruenta guerra civil, pot ésser una guspira lo fet següent ¹: Lo vicari del Vallès, Burdo des Cros, pretenia dels homens de Granollers, lo seguissen contra N' Arbert de Mediona y contra sos fills, servidors y béns, per rahó d' un assassinat acomés en la persona d' en Bernat Oromir, ciudadá honrat de Barcelona, del què s' inculpava á Arbert, ó á un fill seu. Aquest Arbert de Mediona podria ésser lo qui, en 1291, fou Procurador del Regne de Valencia ², y que en 1303 obté, per compra, lo castell de Fontrubi ³. Als porfiats intents de Burdo, y amparant als homens de Granollers, ó tal vegada protegint encubertament á Mediona, s' hi oposá d' un modo enèrgich Francesch Marques, senyor de La Roca, qui alegava no venir obligats los dits homens seguir á son veguer, ni á ningú, en sò de guerra, com tampoch en contra d' altra gent, que no fos per manament del Senyor Rey ó del Vicari de Barcelona. En açò, lo diumenge 3 de las nonas de Desembre del any 1307, Marques se presentá á Granollers en busca del dit Vicari pera requirir-lo á desistir de son propòsit, acompanyat de Berenguer de Sulsia, notari públich d' aquella vila, y de varis testimonis. Trobant á Burdo

¹ Document nombre 2,437 de Jaume II (Arx. Ar.)

² » » 116 » » » (» »)

³ » » 1,982 » » » (» »)

davant lo portal de las casas de Berenguer Esteve, allí li fou comunicat lo requeriment. De aytal fet no 'n sabem cap altra conseqüència.

En lo mes de Janer de 1315, se contractá entre Jaume II y Francesch Marques la venda de la vila y lloch de Granollers, ab lo mas Font que possehia Marques, per dotze mil sous barcelonesos ¹ baix certas condicions, essent una d' ellas la absolució del Sobirá, per á ell y sos successors, de la servitut de dos cavallers armats á què venian obligats pel feu del castell de La Roca, pagant sols per rahó d' aqueix, un parell de pavos anyals. No tingué efecte lo contracte fins lo següent any de 1316, tota vegada que en las nonas de Març, en Marques conferí poders á Guillem Oliver de posar al Rey en possessió de tota la vila y lloch de Granollers ab son domini. Del dia abans dels Idus de Març de 1316 és la absolució que Pere Marques fa del homenatge, cavalcada y *adempriu* als homens de Granollers ².

Despossehit ja en Francesch Marques, de la vila de Granollers, en 1321 se tractá de despullarlo també de las Franquesas del Vallès. ¿Estarian quexosos aquells pobles de son govern, y vetllant lo Rey per la pau y benestar dels súbdits, procuraria traurels de la potestat d' un mal Senyor, en quant depenjava de sa voluntat? May acostuman á ésser explícits los documents pera afirmar semblants abusos, restant aytals interioritats en lo misteri, per manera que sols se poden deduir á conseqüència dels fets. Lo cert és que á 18 de las kalendas de Novembre de 1321, Jaume II concedeix á Galceran de Rosanés autorisació per lluir, en nom seu, las Franquesas que Marques li tenia obligadas per certa quantitat (vegues 1287-1289), las quals retinga en sa potestat Rosanés, de la propia manera que per Marques eran al present possehidas ³. Segu-

¹ Feudorum Vicar. Cathal., vol. IV, foli 91. Index del Armari de Barcelona, nombre 429.

² Index Arm. Barc., nombres 442 y 451.

En lo nombre 451 del propi Index, se diu, que lo dia abans dels idus de Març de 1316, Pere Marques, absol, d' homenatge, cabalcada y *adempriu* als homens de Granollers.

³ Diversorum Regis Jac. I et Jac. II, foli 177 (Arx. Ar.)

rament per causes que desconexem, no tindria efecte la adquisició de Galceran de Rosanés, tota vegada que Francesch Marques, al casar sa filla Alamanda ab Berenguer de Sentmenat, promet donarli en dot la possessió de las Franquesas del Vallès, á 6 dels idus de Novembre de 1328 ¹.

La darrera vegada que 's presenta existent com Senyor de La Roca Francesch Marques, és en 1336, al otorgar poders á Pere Barrot, á 5 de las kalendas de Juny, per comparèxer davant lo Rey y prestarli homenatge per son castell de La Roca, lo qual acte se realisá á 3 dels idus de Juny, rebent Barrot del Senyor Rey la investidura pera Marques ².

Un Francesch Marques, apareix en aquests anys (1312) com á Senyor del castell de Pèra, emplassat entre lo de Granera y lo monastir de Sant Llorens del Munt. No sabem si és casualitat de haberhi ensemps dos senyors de igual nom, ó sí, com nos inclinam á creureho, se tracta de una mateixa persona. En aquest segon cas deurèm fer constar que á sa mort, mentres á son fill Pere li dexa lo castell de La Roca, no feu pas lo propi ab lo de Pèra, que en 1347 resulta possehirlo Andreu Marques ³.

1343-1374—Pere Marques, Senyor de La Roca

Lo Rey d' Aragó, á 7 dels idus de Maig de 1343, vèn tota la jurisdicció del castell de La Roca per 8,000 sous barcelonesos á Pere Marques, exceptuada la pena de mort y de mutilació de membres y d' orelles, com també tot quant se refereix á homicidis comesos en dit castell y en sas parroquias, de quals delictes conexas lo Batlle de Barcelona. L' anterior venda fou renovada y ampliada en Juliol de 1357 en què Pere III, pel preu de 15,000 sous barcelonesos, li dona lo mer y mixt imperi y la jurisdicció alta y baxa, civil y criminal, retenintne la pena de mort y de

¹ Index Arm. Barc., nombre 384 (Arx. Ar.)

² Mossen Anton Vergés Phre.—Sant Llorens del Munt.—Pág. 25.

³ Index Arm. Barc. nombres 457 y 458 (Arx. Ar.)

mutilació (*morte naturali seu corporali et mutilatione pugni et pedis*) y lo domini ó senyoriu directe alodial, ab cens d' un parell de capons (*paris pavonum*) ab facultat de redimir-la en lo terme de dèu anys ¹. En aquesta compra de jurisdiccions hi vingué enclosa, á mes de la dels homens de La Roca, la dels de Vilanova, Orrius, Santa Ignés de Malanyánechs, Granollers, Llerona y La Garriga, çò és, d' una bona part de las antigas Franquesas ².

En 1351, essent confiscats los béns que Bernat de Saltells possehia á La Roca, los adquirí Pere Marques de Pere III, pel preu de 4,000 sous barcelonesos. Entre lo venut ho foren las masías de la Mora, Buada (a) Liurada, Campviell, Massaguer, Sabater, Canals, Plana, Pujol, Abellar y Feliu.

En 1370 obté Marques, del Rey, la facultat de imposar *sisas* per quatre anys en lo terme del castell de La Roca ¹.

1374-1405—Pere Arnau Marques, Senyor de la Roca

A la mort de son pare, restant de menor edat Pere Arnau Marques, li fou dextat com á tudor per aquell, á Pere de Márgens, conseller del Senyor Rey y escrivá de la Real Casa, ab lo qui més avant veurèm que s' emparentá. En 1374 era major de 16 anys y menor de 25.

Com los vassalls subjectes á la jurisdicció del castell de La Roca per conseqüencia de la compra del 1357, intentassen redimirsen, á lo qual s' oposava lo Senyor, alegant haver transcorregut los dèu anys fixats en la escriptura de compra, convingueren pera termenar sas dissensions, sotsmetres al judici que emitissen en Ramon Cervera y en Jaume de Vallseca, nombrats árbitres ó amigables componedors, ab pena de dèu mil sous barcelonesos pera la part que s' oposás al fallo. Los árbitres declararen podian los vassalls fer la redempció de sa jurisdicció, mencionantse en la sentencia, que 'ls de Llerona asseguravan tenir dels

¹ Lib. Patr. Regi, vol. V, foli 1,244 (Arx. Ar.)

² Feudorum I Regis Pet. III, pars II; Reg. 1478, fol. 168 (Arx. Ar.)

reys en Jaume I y de son fill en Pere, un privilegi de may vendre ó enagenar á sos habitants ó franquesas. Y que no sols ells resultaren expoliats d' aytal privilegi, mes aytambé ho foren d' altre consemblant los homens de La Roca, Orrius, Santa Ignés de Malanyánechs, Granollers y La Garriga, per la venda de sas jurisdiccions ¹. Dictada la sentència en 18 de Janer de 1374, á 21 d' Abril del propi any, redimida ja la jurisdicció, foren incorporats los pobles á la règia corona, després haver pagat quinze mil sous, atorgantlos lo Rey nou privilegi de no separarlos més del Comtat de Barcelona y de sa Corona ².

A 8 d' Abril de 1374, en Pere Arnau Marques ciutadà de Barcelona, prestá homenatge al Rey per son castell de La Roca ³.

Per poch temps restaren lliures de la jurisdicció del Senyor de La Roca aquells pobles, puix á 8 de Març de 1382, freturós de diner lo rey en Pere III, e inseguint lo costum de semblants casos, vené per trenta mil sous, á Pere Arnau Marques, lo mer y mixt imperi del castell de La Roca y son terme, considerant que formavan á aquest las parroquias de Vilanova, quadra de Sant Lley, Orrius, Santa Ignés de Malanyánechs, Vall de Riolf, Granollers, Llerona y La Garriga. En aquesta adquisició, Marques se comprometé á que sempre y quant lo Rey li entregás trenta mil sous barcelonesos, li restituiria aquellas jurisdiccions ⁴.

A conseqüència del exercici de la dita jurisdicció per part de Marques, lo vicari general del Bisbe de Barcelona, intentá procehir contra d' ell per rahó de la de Vallloberas, compresa dins las que li foren concedidas. Mes en Pere Arnau trobá medi de ferli endreçar una requisitoria, á 7 de Febrer de 1383, conminantlo en nom del Rey á desisttir de son procés, atenant á que lo castell de La Roca y sos termens se tenian á feu del Sobirà ⁵.

Aytal venda no podia menys de ocasionar fort rebom-

¹ Feudorum I Regis Pet. III pars II, Reg. 1,478, fol. 165. (Arxiu Aragó.)

² Liber Patrimonii Regi, vol. V, fol. 1,244. (Arx. Ar.)

³ Feudorum I Regis Pet. III, pars II, Reg. 1,478, fol. 168. (Arx. Ar.)

⁴ Index Arm. Barc. foli 55. (Arx. Ar.)

⁵ Liber Patrimonii Regi, vol. V, foli 1,244. (Arx. Ar.)

bori entre aquells vassalls, als qui de res los servia la redempció, ab prou sacrificis pecuniaris obtinguda en 1374.

Las qüestions que axò promogué, la resolució recayguda y manera de portar á terme la nova llució per part dels pobles, ve relatat molt per menut en lo següent document del any 1385¹:

In Christi nomine. Pateat universis Quod nos Petrus Dei gratia rex Aragonum Valencie Maiorice Sardinie et Corsice Comesque Barchinone Rossilionis et Ceritanie. Attendentes pro parte fidelium nostrorum proborum hominum et universitatum locorum seu parrochiarum Sancti Saturnini de la Rocha Sancte Stephani de Villanova Sancti Andree Dorrius, Sancte Agnetis de Melenyanechs, Sancte Marie de Larona, vallis Doriof de parrochia Sancti Stephani de Granullariis et Sancti Leirii in Vallessio infra vicariam Barchinone sistencium fuisse nobis reverentes oblata capitula que sequuntur. «Molt alt é molt excellent senyor: los promens é universitats dels lochs ó parrochies de Sent Sadorní de la Rocha, de Sent Steve de Vilanova, de Sent Andreu Dorrius, de Sent Agnes de Melenyanechs, de Santa Maria de Larona, é de la vall Dorriof, de la parroquia de Sent Steve de Granullers, é de Sent Leyr, constituïdes en Vallès, é en la Vegueria de Barchinona, é de Vallès, aytant com venen en la venda que vos, senyor, fahes derrerament an P. Arnau Merques del qual es lo castell de la Rocha, del mer é mixt imperi é altra jurisdicció que vos, senyor, lavors haviets en lo terme del dit castell, é en les dites parroquies é homens daquelles, desijants tornar á la vostra dolça senyoria, vos oferen, que de lur propria moneda pagarán lo preu de lur reempçó, é de les dites jurediccions, axi com son estades venudes derrerament ab carta de gracia al dit P. Arnau Merqués. Axi emperó, é no en altra manera, que vos, senyor, si vostra merce es, los atorguets els complescats los capitols davall scrits, é les coses en aquells contengudes. Primerament, que vos, senyor, donets obra ab acabament, que los dits homens se puxen ajustar per fer é fermar sindi-

¹ Varia 40.Pet. III, Reg. 1,560, foli 69. (Arx. Ar.)

cats é procuracions, bastants á procurar é haver la moneda necessaria en é per la dita reempçó é á ells atorgar que per aquest fet puxen entre si fer levar é cullir tuelles é altres qualsevol exaccions, é vendre censals morts é violaris mijençant perpetual carta de gracia ó reedelmes á aquell temps é segons que á ells plaurá é sera mils vist fahedor. E que sia manat expressament é ab forts penes al veguer ó batle de Barchinona é á cascun dells ó als lurs lochtinents, que personalment ells, ó la un dells, vaien la on los dits homens sajustaran per esser presents á la ferma dels dits sindicats é procuracions, ço es la on semblants actes per los dits homens son fer acostumats, ó la on ajustar se volran. Item, que per ço que per fer los dits sindicats é procuracions, los homens dessus dits no sien maltractats per lo dit P. Arnau Merques, vos senyor façats fer manaments als dits veguer ó batle de Barchinona, ó á lurs lochtinents, que abans que partesquen del loch ó lochs on los dits sindicats ó procuracions serán fermats, se assegurèn del dit P. Arnau Merques, é dels battes é altres oficials seus, ab penes sacraments homenatge é altres forts obligaciós, que no maltractarán en res los dits homens, ne empalçarán en alcuna manera la dita prometença é obligació, los dits veguer é batle ó lochtinents lurs, prenguen á lur ma los dits lochs é parroquies ab tot ço que son stats venuts é venudes, donada tanta segura de cambi dins la ciutat de Barchinona del preu ó preus que dit P. Arnau Merques mostrará per apoques ó en altra manera legitimament haver pagats per la compra ó compres dels dits lochs é parroquies, la qual sia donada dins deu dies la donchs primer vinents. E es lo pressiment de les dites parroquies assats just é raonable en lo cas dessus dit, ço es, que dit P. Arnau Merques no vulla fer la dita prometença é obligació. Com la dita taula segura sia é vera satisfacció maiorment, car les apoques quel dit P. Arnau ha del dit preu ó preus fan á veure é regonexer, appellat senyor vostre tresorer mes fa á veurer é regonexer en ques son convertits los dits preus. E axis feu en temps del senyor Rey Namfós, pare vostre, senyor, é del Rey En Jacme lo derrer, qui havien fetes moltes alienaciós de lur patrimoni. Item que de les dites parroquies, vos, senyor, feta primera-

ment la dita reempçó, façats carrer de la ciutat de Barchinona axí que daquells sia liurada á la dita ciutat pacífica possessió. E quels homens de les dites parroquies façan sagrament é homenatge á la ciutat é als consellers de aquella, ó al lur sindich, havent pler poder de reebre aquells. Pero quel mer é mixt imperi é tota altra juredicció, á vos, senyor, en les dites parroquies pertanyents, reyescha é exercesca, ó haie regir é exercir, lo veguer de Barchinona en sa propria persona é no per substituit lochtinent seu ne altre, ne veguer, ne sots veguer de Vallés, ne lochtinents ne substituïts lurs, pusquen en alcuna manera regir ne exercir lo mer et mixt imperi, ne la dita juredicció, é los emoluments que del dit mer et mixt imperi é altra juredicció exirán, sien la meytat de vos, senyor, et l'altra meytat dels homens de les dites parroquies, tant é tant longament, tro haien cobrada la quantitat de moneda quels costará la dita reempçó. E que de aquest regiment é exercici de mer é mixt imperi é de tota altra juredicció faedor per lo dit veguer personalment, segons dit es, é del dit mixt imperi é juredicció sia dictat contracte ferm, en tal manera, que vos, senyor, ne vostres successors per alcun cas ó manera no puscats en esdevinidor fer alcunes transportacions ne alienacions qualsevol sien, ne per qualsevol nom, nomenar se puzen del dit mer é mixt imperi é juredicció. E si per ventura se fahia lo contrari é abans quen fos liurada possessió vos, senyor, é vostres successors estant de ça mar, certificats primerament daçó per exhibició del present capitol nou haviets revocat é tornat al primer é degut stament dins VI meses comptadors apres de la certificació dessus dita en aquell cas sia adquisit é guanyat ipso facto lo regiment é exercici del dit mer é mixt imperi é juredicció á la dita ciutat de Barchinona. Empero si de fet vos, senyor, ó vostres successors liuravets ó manavets esser liurada possessió, en aquell cas no esperat alcun temps, mas en continent feta la dita certificació per exhibició del present capitol, haia loch lo dit guanyament é adquisició del dit regiment é exercici de mer é mixt imperi é juredicció á la dita ciutat, si de continent nos fahien la revocació é tornament al primer stament dessus dits. E tota l'altra juredicció civil é criminal, ço es de mixt imperi é ju-

redicció de les dites parroquies, sia regida é exercida per balle, qui y sia posat é constituït per vos senyor lo qual sia é haya esser habitador dels dits lochs é parroquies si sufficient hi serà trobat. Exceptat emperó é declarat que no sie ne pusque esser hom de paratge. E tots los emoluments que de la dita juredicció civil et criminal, ço es de mixt imperi é juredicció civil exiran, deduits lo salari del dit balle é les messions que per lo exercici daquelles se haurán á fer, se parlesquen es haien á partir per la forma dessus expressada. Sia entés emperó que en tot cas et tots temps los homens de les dites parroquies romanguen é sien á vos, senyor, é á vostres successors si é així com eren ans que fossen venuts et non alias á host et á cavalcada. Item quel veguer de Barchinona ó altre qualsevol oficial qui la dita juredicció exercirà, ans, senyor que us en les dites parroquies de la juredicció demunt dita, jur es oblich fermament que de la dita meytat respondrà et sia tengut respondre felement é be als homens de les parroquies demunt dites ó á qui ells volran tro sia per los dits homens recobrat é haut tot ço é quant haurán pagat per la reempçó demunt dita. Item que la dita ballia sia sotsmesa al dit veguer de Barchinona així que lo dit veguer de Barchinona personalment stant en la dita ballia pusque usar de tot ço que lo dit balle poria é pusqués usar en aquella. Item que vos, senyor, ab letra vostra provehiscats que jur vostre Maestre Racional appellat en aço vostre tresorer sia diligentment regonegut quins preus ha pagats lo dit P. Arnau per la compre é compres de les dites parroquies ó juredicció daquelles, com se digue que apoques se mostraran de maiors quantitats que ab veritat no son stades pagades. E si los dits preus se son pagats en diners en tot ó en partida, ó en cauteles, é quines é quals son les dites cauteles, per ço quen sien foragitades cauteles cessionaries ó comprades é encara quines forces quins torts é quines extorsions son estats fets é fetes als dits homens ó á partida daquells per lo dit P. Arnau ó sos oficials. E que sia vist si lo dit P. Arnau deu e haia pendre les dites coses en compte daçoo que li serà degut, del preu ó preus que pagats haurá, é que ho haia retre á aquell ó aquells de qui injustament ho haurá haut. Item que per ço com los dits homens se hauran

obligar á grans quantitats de moneda per rahó de la reempció dessus dita, vos senyor provehiscuts quel dit mer é mixt imperi é altra jurisdicció sia é haia esser exercit tant solament segons que dessus es dit per lo dit veguer de Barchinona en sa propia persona é no per substituït lochtinent ne altre qualsevol ne perque esser exercida per veguer ne sotsveguer del Valles ne per alguns en nom lur ne per qualsevol comissaris ne altres qualsevol persones. E si lo contrari se fahia que ipso facto fos guanyat lo dit mer é mixt imperi é tota altra jurisdicció á la dita ciutat de Barchinona. Item, senyor, que en les dites parroquies no haia ó pusque haver alcun fiscal qui fiscaleig ne acus ó enquiet en alcuna manera los dits homens, sino habitants ó estadants de les dites parroquies si donchs noy era ab lo dit veguer de Barchinona, é no en altra manera. Item que vos, senyor, remetats á tots los dits homens de les dites universitats dels dits lochs ó parroquies ó als singulars de aquelles é á lurs bens, é haiats per remesos singularment et distincte tots bans, colonies, é penes civils é criminals devallants de crims ó no per qualque manera sien comeses tró al present dia vullés quen sia comensat plet ó no, ó que sien já dades demandes ó no exceptades penes de mort ó de trencament de membres. Item que dels presents capitols é de cascú daquells, sien fetes et liurades als dits homens una é moltes cartes publiques, aytantes con ne demanarán é haver ne volran, segellades senyor ab vostre segell pendent, les quals é totes provisions davallants dels dits capitols é per aquella fahents en alcuna manera los sien liurades franques de dret de segell. » Tenore presentis publici instrumenti visis et recognitis ac intellectis ad plenum preinsertis capitulis et quolibet eorundem de jure nostro plenarie informati acceptantes donum per vos dictos homines et universitates in eisdem capitulis liberaliter nobis oblatum ipsa capitula et unum quodque ipsorum ac omnia et singula contenta in eis juxta sui seriem pleniorum laudamus concedimus et firmamus de certa scientia et consulte. Et in nostra bona fide regia promittimus vobis dic'is hominibus ac universitati et singularibus vestrum licet absentibus. Nec non juramus per dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia corporaliter manibus nostris tacta in posse nostri locumtenentis prothonotarii in-

frascripti ut publice persone hec a nobis stipulantes et recipientis nomine vestri et omnium aliorum quorum intersit vel possit ac poterit interesse quod eadem capitula et contenta in eis et quolibet eorundem tenebimus et observabimus attendemus et complebimus cum effectu et nil in contrarium faciemus nec permittemus per aliquem fieri jure aliquo ratione vel causa. Pro quibus omnibus tenendis firmiter et complendis ac pro omnibus expensis damnis et interesse que ob moram seu defectum eorum oporteret vos vel vestros facere vel subire obligamus vobis et vestris in manu et posse predicti et infrascripti nostri locumtenentis prothonotarii ut supra stipulantis omnia bona nostra habita et habenda. Et cum hoc eodem instrumento vicem-gerenti epistole in hac parte mandamus de certa scientia et expresse inclito et magnifico infanti Johanni primogenito nostro carissimo et generali Gubernatori in regnis nostris et terris eiusque vices gerentibus et aliis universis et singulis officialibus nostris et subditis et dictorum officialium locatenentibus presentibus et futuris quatenus preinserta capitula et concessionem nostram huius modi et omnia et singula in ipsis capitulis ac in presenti instrumento contenta servant tenaciter et contra non veniant aliqua ratione. Valentes et jubentes de hiis fieri ac vobis tradi unum et plura publica instrumento nostro sigillo appendicis comunita. Quod est actum et datum in civitate Gerunde sexta decima die madii anno a nativitate Domini Millesimo trescentesimo octuagesimo quinto, regni que nostri quinquagesimo. Rex Petrus.—Signum ✠ Petri Dei gratia Regis Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie, et Corsice, comitisque Barchinone, Rossilionis, et Ceritanie, qui hec laudamus, concedimus, firmamus et juramus.—Testes sunt frater Johannes Archiepiscopus Turritanensis, consiliarius et confessor. Bartholomeus Sirvent et Bartholomeus de Avellaneda secretarii domini Regis predicti.—Sig ✠ num Guillermi Poncii locumtenentis prothonotarii domini Regis predicti eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem qui de mandato ipsius domini Regis hec scribi fecit et clausit cum raso in lineis VIII carta et XLV absentibus.—Dominus Rex mandavit mihi Guillermo Poncii in cuius posse firmavit et juravit.

Y havent entregat lo Monarca, á 5 de Juny de 1385, á Pere Arnau Marques los trenta mil sous barcelonesos, que importarian las jurisdiccions, en lo següent día 6, Marques, confereix poders á Bernat Nadal, perque li donás la possessió del mer y mixt imperi y tota la jurisdicció dels llochs referits ¹.

Pere Arnau Marques se casá ab María de Margens, filla de son tudor Pere de Margens, y hereva del castell de Mataró, del qual ne consta ésserne ja Senyora á 24 de Maig de 1387. No dexant successió masculina, y morta Maria a 7 de Setembre de 1394, com á tudor y administrador de sas fillas Isabel y Alonsa Marques, fou senyor del castell de Mataró ².

En l' homenatge prestat per Marques á son Sobirá, en 1387, per lo castell de La Roca y sos termens, se fa constar que constituexen aquests las parroquias de Sant Sadurni de La Roca, Sant Esteve de Vitanova, Sant Andreu d' Orrius, part de las tres, de Sant Esteve de Granollers, Sant Esteve de La Garriga y Sant Genis de la Atmella, Santa Maria de Llerona y Santa Ignés de Malanyánechs ³.

Lo Batlle General de Catalunya feu present á Marques, que devia més de vint anualitats del cens de dos capons, que per son castell de La Roca prestava al Senyor Rey. Com recusás de satisferlas, lo Rey li pren la potestat del Castell, en 1392, conferintla al Batlle General, qui disposa sia entregada á Pere Rovira. En 1394, tenia encara Pere Rovira dita potestat, per manera que lo Batlle General li diu no responga al senyor útil del mateix Pere Arnau Marques de las pretensions á sas rendas de La Roca y son terme, fins haver prestat la servitut dels dos parells de capons per duas anualitats encara degudas ³.

Aprés del any 1394, res més sabem de Pere Arnau Marques fins al 13 de Juny de 1405, en què va vendre lo castell de la Roca á Ramon de Torrellas.

1393—Lo día 2 de Janer, (ab autorisació del Rey al Consell, fetxada als 22 de Desembre, y ab pacte de no redi-

¹ Index Armari de Barcelona, foli 53. (Arx. Ar.)

² Pellicer, = Iluro, estudi X, nombre III, pág. 411.

³ Liber Patrimonii Regi, vol. V, foli 1,244. (Arx. Ar.)

mirlas fins passats nou any), Bernat Serra y Guillem de Torrent, com á procuradors de Joan I, vènen al Bisbe y Cabildo de la Seu de Barcelona, per la quantitat de 22880 sous barcelonesos, las jurisdiccions de las parroquias de Sant Sadurn de la Roca, Sant Esteve de Vilanova, Vall de Riolf, Santa Ighes de Malanyánechs y Sant Esteve de Granollers. En Ferrer de Gualbes, administrador y receptor general del diner de la armada y passatge á la illa de Cerdenya, n' otorgá carta de pago d' esta venda lo 20 de Març del propi any. No estigueren molt temps en poder del Bisbe eixas jurisdiccions tota vegada que lo rey Martí I las adquiri novament á 16 de Febrer de 1405 ⁴.

Població de La Roca en lo segle XIV

Lo cens que dels fochs de son regne maná fer lo rey En Pere lo Cerimoniós, en l' any 1359, nos donará la xifra de quina fou la població del castell de La Roca en lo segle XIV. En aquell cens hi trobam las partidas següents:

<i>Castell de Ça Rocha de P. A. Marques, ciudadá.</i>	147 fochs.
<i>Santa Agnes de Malenya (fochs aloers).</i>	1 »
<i>Santa Agnes de Malanya: desgleya e de cavaller.</i>	7 »

De manera, que sumant eixas tres partidas, nos donará un total de 155 fochs per al Castell y la parroquia de Santa Agnes enclosa en son terme. Com no hi ve esmentada cap partida pertanyent á Vilanova de La Roca, creem que eix arrabal se trobará enclos en los 147 fochs del Castell.

Per altra part, sabem que la regió d' Orrius, quinas vessants pertanyian á la Maresma ó Marina, venia compresa en los termens del Castell de La Roca, del qual formava part. En masías d' Orrius hi tenian senyoriu los priors de Sant Pere de Clará. De aquí donchs, que tengam

⁴ Index Armari de Barcelona, folios 54, 55 y 57 y Liber. Patr. Reg. vol. V. foli 1,244 (Arx. Ar.)

d'afegir en aqueixa partida los cinch fochs que en lo propi cens del rey En Pere venen continuats com pertanyents al priorat de Clará. En conseqüència, considerarèm que los fochs del Castell de La Roca pujan al nombre de 160.'

Ara be: suposant un promedi de 5 $\frac{1}{2}$ habitants per foch, nos donará una població de vuyt cents vuytanta habitants. Bonica xifra per aquells temps, la qual denotarà la relativa importància del terme de nostre Castell.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI.

[Seguirá.]

ESTUDI DE ARQUEOLOGIA ARQUITECTÓNICA

SOBRE 'L SEPULCRE ROMÁ DE FABARA

ANOMENAT «LA CASA DELS MOROS»

INTRODUCCIÓ

Ningú dubta ja que en la forma arquitectònica 's verifica quelcom d'aquella teoria, més bella que verdadera, ab què 'l celebrat Carles Darwin pretengué explicar l' origen de les especies; quelcom semblant a la *evolució física natural*, al cambi de formes específiques someses a les condicions exteriors y fins a aquella lley de la *selecció natural en la lluyta per la existencia*; y per axò avuy al comensar qualsevol estudi artístich és precis abans que tot fer un estudi històrich per veure com els segles han infantat cada una de ses formes y comprendre la evolució per la qual s' ha vingutá la que s' estudia. Aqueix mètode què s' ha pretengut aplicar desde la Historia natural fins a les ciències sociològiques, desde la Filosofia fins a la Historia dels oficis, desde la Historia literaria fins a la Historia de las belles arts plástiques; si en algunes branques del saber servex no més pera demostrar que la evolució no existex en la arqueologia arquitectònica, té excepcional importancia; y está clar que en ella, lo matex que en totes les altres ciències en què aquexa evolució 's pretenga demostrar, el punt capital, el punt de surtida és la forma primitiva; y lo que són els estudis històrichs a les ciències històrich-naturals lo que és la etnografia y el Folklore a les ciències sociològiques, lo que són les llengües mares en la Filologia, els objectes protohistòrichs en la Historia dels oficis, y les

rondalles y cançons primitives en la Historia literaria; aquí en la Historia artística són les formes primeres que, portades á la nostra terra, germinaren en ella y donaren fruyts que feren conèxer la mena de la llevar que anys á venir va donar tot l' abundos esplet de nostra arquitectura.

Aquesta llevar á Catalunya, com en la major part de les terres d' Europa, és l'art romá.

Per axò tenen importancia tots els recorts artístichs d' aquell poble pare de nostra civilització, encare que sian en la forma senzilla d' un oblidat sepulcre que la sort ha conservat sancer y casi desconegut per la ciencia, en amagada vall de prop a Catalunya.

Nosaltres, seguint exes idees, hem volgut portar aquest gra de sorra a la grandiosissima obra de la Historia de l'art catalá, esbrinant des del punt de vista artístich y arqueològich un importantíssim monument dels millor conservats de la època romana, que en el límit de Catalunya anant vers Aragó 's troba amagat entre penyalars, vora el riu Matarranya, enfront la vila de Fabara que pertany actualment a la provincia de Saragossa, partit d' Alcaniç.

Apartada de les noves vies de comunicació, per anarhi en els jorns que exa excursió verificarem¹ des de Barcelona s' havia de pendre lo ferrocarril pera Tortosa, des de hont seguint primer les vores del Ebre y després per entre pelades montanyes s' arribava á la vila de Gandesa, d' ahont per mal girbat camí que passa per Batea, ab cavalcadura ó ab carro, s' arribava al cap de set mortals hores a Fabara.

Situada a unes tres hores del coll d' en Cuadret, límit per aquella banda de les provincies de Tarragona y Saragossa, més ensá de Casp, prop de Maella y Mequinença, si aragonesa oficialment, parlan encare sos habitants la llengua catalana y sols per febles variacions en el traje y en las costums se distingeixen de nostre poble.

Á un quart cap á ponent, a l' altra vora del riu, en un

¹ Avuy lo ferrocarril va fins á Mora d' Ebre des de hont hi há tartanes que en dues hores ó tres portan á Gandesa.

oliverar propietat de la Princesa de Belmonte, s' hi aixeca un monument de romana fatxa, en el pays conegut per la *Casa dels Moros*, qual importancia 's veurá en el desenrotllament de nostre estudi.

La *Casa dels Moros*, donchs, és l' objecte de la present memoria que farèm principalment des del punt de vista arquitectònich.

Fris de la fatxada principal

I

Abans de llegir lo que diuen columnes, frisos, llandes y coronises del monument de Fabara, cal que interpretem les poquíssimes lletres que dexá grabades en lo frontis del mateix lo *esculptor* romá disset segles enrera. Exes lletres oblidades, ó poch menys, per la epigrafia 'ns dirán ben llegides l' objecte que presidí 'l plan del arquitecte que va axecarlo, la idea que bullia en son magí, les costums y tradicions a que s' adaptava; y axí podrèm contemplar com lo característich d' aquestes se traslluex en l' obra artística arquitectònica engendrant son plan y son alsat, donant origen a sos detalls ornamentals, encarnantse com si diguessem en la pedra y imprimintli un segell especial y típich que lligan la forma y la idea en una unitat tan íntima com la que unex el pensament y la paraula.

Tal inscripció, que publicá D. Vicens Lafuente en son informe á la Academia de la Historia sobre 'ls manuscrits del P. F. Joseph de la Huerta (1807) que describian lo fins llavors desconegut monument ¹ diu axí:

¹ *Boletín de la Real Academia de la Historia*, V. 1.

L'A MILI LVPI

Y el docte acadèmich la comenta de la següent manera:
«a primera vista, diu, sembla una inscripció mal llegida,
»que digués Família *Lupi*, la família de *Lupus* ó de *Lope*.
»Però l' apòstrof ó coma que separa la L de la A indica
»que no pogué ésser una F y que deu la lletra inicial lle-
»girse *Lucius* ó *Libertus*.»

Descriu tot seguit les restants parts del edifici, y deduex
d' elles, seguint la opinió del anticuari de la matexa Aca-
demia Sr. D. Aureliá Fernandez Guerra, que son objecte
fou lo de monument funerari, y continua: «per lo que
»toca a les escasses lletres que hi há en el pòrtich sembla
»que 'l panteó fou construit per un tal *Lucius Emilius*
»*Lupus*. En el buyt que hi há entre la lletra A y la M degué
»haverhi, sens dubte, una E, puix les paraules *Emilius*,
»*Emilianus* se escriuen *Æmilius*, *Æmilianus*. La inscrip-
»ció matexa está dient que allí manca una lletra, y la epi-
»grafia diu clarament quina és la que falta. Mes el genitiu
»d' *Emilius* no es *Æmili*, sino *Æmili*, y la inscripció diu
»*Æmili*. En l'espay que resta be pogué haberhi una I,
»lletra senzillissima, la menys voluminosa del alfabet,
»destinada per axò fins entre 'ls nombres y els signes
»naturals a representar la unitat, la major senzillés. Per
»aquesta causa és la més fácil de despendres. Hi há lletres
»que, com la E y la D, poden subjectarse a la pedra per dos
»o mes soldadures, y altres com la M y la N per tres o
»cuatre; mes la I se subjecta comunament per una sola, y
»per lo tant, ab la major facilitad pot despendres.

»Á més, de no suplir altra I, o tindriam de acusar la
»inscripció de mala ortografia, o suposar que digués
»*Æmilius*, lo que no pot, puix no concertaria ab *Lupi*, ni
»s poden suposar dues lletres bifustees, o de dos pals,
»com son la V y la S, quant tenim dificultat per una la
»més senzilla. Resta la dificultat de donar sentit á tres
»genitius que, sens un nominatiu, són una absurditat y
»res significarian.

»¿Què significaria un paper que digués: de Joan Fernandez García?

»Absolutament res; y ab tot, ¿quantes voltes hem vist »exa inscripció en la primera plana d' un llibre?

»És clar que s' enten, que aquest llibre és de Joan Fernandez García.

»Si la inscripció *Lucii Æmilii Lupi* estigués en la porta »d' una casa, sobreentendriam *ædes, domus*; colocada »sobre la porta d' un jardí, d' una casa de camp, enten- »driam *rus, hortus*. Si l' edifici de Fabara fou un sepulcre, »com sembla degué ésser, ó almenys desitjá el construc- »tor que ho fcs, la inscripció voldrá dir que era propietat »de *Lucius Æmilius Lupus*, o estava destinat pera son »sepulcre.»

Conformes ab el conjunt y conclusió del distingit acadèmich, devem modificar alguns dels detalls de sa lucubració epigráfica. Lo suposar que les lletres del frontó eran de ferro ó bronze encastades en la pedra, com les del fris del frontispici de que parlarem després, l' autoritza pera suposar lletres desaparescudes; mes si 'ls artistes emplearen tal sistema en algunes parts de la inscripció, no ho feren ab lo nom de la persona a qui l' edifici anava dedicat, y an axò 's deu 'l que son nom se llegesca sancer grabat en la pedra, exceptuant la E de *Æmilius*, sens que pugan observarse 'ls restes de la suposada I. Per altra part, poch ens preocupa, la més que falta, llibertat gramatical, tant sovint usada en l' estil epigráfic¹. Resta sols esbrinar el significat dels tres genitius no completament aclarat pel Sr. Lafuente. Examinant el frontó en la part superior del timpano s' oviran els forats hon s' agafaren dues lletres de metall, y per sa forma creem poder reconstruirles per una D y una M, *diis Manibus*, dient la inscripció:

D. M.

L' AEMILI LVPI

que traduirèm: *Als Deus Manes de Lucius Æmilius Lupus.*

¹ Vegis Hübner.—*Exempla scripturæ epigraphicæ latinæ*, 1885.

¿Qui fou aquet personatge? ¿Fou éll el constructor del Monument 1? A tals preguntes ens contestarian potser les lletres que degué haverhi en lo fris del frontispici (no ornamentals de bronze com diu lo Sr. Lafuente) ahont quedan los forats ab què s' encastavan en la pedra les lletres de plom ó bronze, sistema de poca durada, com ho demostren les moltes inscripcions 2 que degueren ésser durant l' època romana renovades, engruixint les lletres ab pèrdua de sa esbeltés y elegancia. Lo que deya aquexa inscripció, ho desxifrará ab el temps la epigrafia; mes no crehem anar desacertats al suposar que s' hi llegia una d' aquelles fórmules. *De suo faciendum curavit. Ex testamento fecit, etc.*, tant usades en els monuments sepulcralers.

De tot axò 's dedueix que la *Casa dels Moros* de Fabara ou un Monument sepulcral dedicat, com tots ells se dedicavan, als *Manes* d' un illustre finat, qual ombra voltejava la habitació dels vius vetllant per l' esdevenidor de sos descendents, ensemps que aquets veneravan sa memoria, vivent vora la llar encesa en mitj del atri, en les imatges (*imagines majorum*) que allí 's guardavan, servint d' exemple á les generacions successores ses gestes y virtuts.

¹ Era comú lo nom de Lucius Æmilius en Espanya. En Lafuente en sa Memoria fa esment de un Lucius Æmilius Maximus de Sagunt, un Lucius Æmilius Flamen de Tarragona; un Lucius Æmilius Saturninus, que dedicá una inscripció sepulcral á altre Flamen; en Segorb hi havia també un Flamen Lucius Æmilius. En quant al cognom de Lupus, fa recort de un, decemvir de Tarragona, y una Lupa ó Luparia. En Hübner fa esment de varies inscripcions ab tal cognom; en Lusitania trobem en Sta. Maria de Alcazava un M. Gal Lupus; altres en Medellin, Cáceres; en Mèrida, ahont se troba una Julia Lupa; en la Bètica, en Ronda la Vieja, un C. Lupus prop la vila de Morente en una lápida aparedada en una hermita s' hi troba lo nom C. Pomponius Lupus; en Penyaflor Q. Lupus; y una Julia Lupa en Xerez de los Caballeros. Mes, ahont és abondosíssim tal cognom és en la Espanya Tarraconense, ahont trobem C. Sevius Lupus en la Corunya; C. Trebius Lupus en Penyalva de Castro; C. Calpurnius Lupus en Salguedo Bujedo, partit de Miranda d' Ebre, L. Livius Lupus en Fuellana, altre en Xàtiva, dos Fabius Lupus en Costur, T. Publienus Lupus, M. Calpurnius Lupus, y algun altre en Tarragona. Veges Hübner *Corpus inscriptionum latinarum. Inscriptiones Hispanie latine*, 1869.

² Hübner: *Exempla scripturae epigraphicae latinae*, 1885.

Fris de la fatxada de mitjorn

Senzill monument epigràfic ens ha descobert l'objecte del edifici que 'ns ocupa y 'l poble que 'l bastí.

Estudiem, abans de descriure la seva forma artística y sa estructura constructiva, les tradicions y les costums funeraries d' aquet poble. Abans de fer anatomia del còs estudiem lo que és la ànima de l' obra artística, y trobarèm que la forma, dintre un cert convencionalisme, no és res més que una simbòlica traducció en pedra de les tradicions y costums funeraries del poble romà.

Mort l' home, creyan que la seva ànima anava á viure sota terra, en l' imperi dels morts, desde hont continuavan exercint llur influència sobre 'ls vius, als qui podian visitar tres vegades l' any; aparexense ab els matexos trajos y fesomia de quant per sobre la terra peregrinavan. Dos monuments ho provan de sobres: en el Virgili del Vaticà l' esperit d' Anquisses quant troba á Eneas és representat ab trajo troyá y en la matexa obra, Hèctor, quant aparex á Eneas, porta 'l matex trajo ab la llegenda *Hèctoris manes*.

Aquexes ànimes semidivinisades, unes se convertian en genis benefactors anomenats *lares*, y altres en esperits malèfics, apellats *larvae*. Els vivents ignorants de la sort de sos parents feyan ús de la expressió *manes*, que comprenia les dues condicions.

Conseqüència d' axò fou la adoracio que se 'ls hi tributava, ja en l' *atrium* de la casa vora la llar, que en honor d' ells cremava, ja en els sepulcres verdaders temples a llur cult dedicats, hont acudia la familia á tributarloshi les honres funeraries.

Caràcter de temple per sa forma té 'l sepulcre que 'ns ocupa, y caràcter sepulcral, a la vegada.

Per axò en son frontispici s'hi llegeix la característica dedicatòria als deus Manes, *Diis Manibus Lucii Æmili Lupi* ab què 'ls vivents invocavan la protecció de l'ombra de son illustre antepassat¹, y per axò també trobarèm al descriure son alçat lo *conditorium* ahont reposan les cendres dels difunts, lloch soterrí més proper als *loca inferi* hont vivian lesombres que un jorn les animava.

Fris de la fatxada de tramontana

III

La concepció dels manes donà caràcter a la forma artística, les cerimonies funeraries a la vegada determinaren sa disposició interior: son plan y son alçat, espill que són en l'edifici de la part més material; la necessitat.

Després d'un sens fi de cerimonies en que 'ls vivents es despedian del difunt y recullian son últim alè, després d'estar exposat set dies en l'atri, com dormint sobre 'l *lectus funebris* d'ebori, rodejat de branques de llorer y de pi, parents y adherents l'acompanyavan á la sepultura en cerimoniosa processó.

Si retrocedissem an aquells jorns de dol pera la familia *Lupus*, vora 'l monument de Fabara, contemplariam la llarga processó precedida del *designator* que ordenava la comitiva, acompanyat d'un *accensus* y de lictors ab llurs *fascæ*; los *tibicines* tocant funeraries marxes, la munió de pagades planyideres (*præficæ*) recitant trágiques poesies en dramática positura, la sens fi d'*imagines majorum* llarga avior del finat; esguardariam el *lectus funebris* en

¹ Seguim en aquest article y en el que segueix la obra d'Antony Rich, *Dictionnaire des antiquités romaines et grecques*, traducció de M. Chèruei.— Tercera edició y, la de E. Guhl y W. Koner. *La Vie antique*, traducció de Trawinski y Riemann, Cuarta edició.

què era portat l' ungit y perfumat cadavre per sos lliberts o pròxims parents, y contemplariam després los seguidors, vestits ab trajos senyosos sens ornamentació 'ls veuriam arribar vora el sepulcre hont en sumptuos sarcòfach (*arca, capulus*) es tancaria 'l cadavre, o lo que era més comú, se 'l colocaria sobre adornada *pyra* ahont entreoberts els apagats ulls, seria reduhit á cendres entre plors y gemechs, últim adeu (*extremum vale*) al difunt. Apagada ab vi la consumida foguera (*bustum*), veuriam com els parents recullian la dispersa ossamenta en sos vestits (*ossilegium*), y altra volta ungits ab vi, llet y mèl, y secats ab drap de finissim lli, 'ls colocavan (*osa condere*) en luxoses urnes cineraries (*urna, olla, ussuarium, hydria*) y transportavan al soterrí, que descriurèm (*componere*) mentres els concurrents se despedian del difunt ab lo *terra tibi levis sit*.

Si a la llum de la bellugosa llantia haguessem baixat la estreta escala que mena al soterrí, hauriam vist artístichs gerros, ornant els cayres de les sales, els uns plèns de perfums (*balsamaria y unguentaria*) acompanyats de petites culleretes (*ligulæ*) per extraurels, altres plèns de menjars; contemplariam lámínes d' or y plata, y monedes per pagar al barquer *Caront* y amansir lo Cancerver; trobariam taules de cera (*tabellæ*) ab llur estilet per escriure (*stilus, graphium*); veuriam la urna del guerrer rodejada de troçejades armes, l' infant dormint prop ses joguines, el doctor damunt sos llibres, com esperançant altres jorns ovirats entre les tenebres d' una falça Teogonia.

Després de tancada la llosa que cobria la entrada del *conditorium*, si tornassem al lloch del sepulcre al cap de nou jorns per assistir a la *novemdialia*, hagerem contemplat en la *cella* del monument lo *triclinium funebre*¹ y lo frugal dinar que celebra la familia (*epulæ funebres*), la distribució de vianda y almoynes al poble (*viscerationes*), los sacrificis hont ab lo cap acotat en terra morian les adornades víctimes, per que 'ls Manes escoltessen les pregaries dels parents (*parentalia*); hauriem vist el *focus turi-*

¹ Aytal se veu en un marbre conservat en el Museu de Verona.

cremus y lo turibulum llençant núvols d' incens, les *infulae* y garlandes que adornaven les pilastres y columnes, en les què encare restan los forats, avuy conservats, dels claus que les sostenian.

Totes aquexes cerimonies donan com á conclusió lo que constitueix la sepultura romana de què parlem: el *conditorium* lloch essencial per guardar les cendres y la *cella* superior hont se li tributan honres funeraries, hont els parents hi celebren les *epulae funebris*, y hont les victimes derraman llur sanch per tenir propicis els manes del finat.

L' art romá en el moniment de Fabara s' esmená en fer patents totes ses creencies y tradicions; donantli la forma hierática dels temples, fentlo un verdader temple dedicat als *dii inferi*, semblant en tot als que erigia al *dii superi* en altres llocs de la terra, y adoptant en sa ornamentacio 'ls símbols que recordessen l' objecte á què 's dedicava.

Tenim la idea que presidi al erigirlo, tenim, com si diguessem, l' ánima del moniment; anem are a descriure 'l cos, que ha restat després de segles, y á fer reviure la obra arquitectònica en mig d' aquella societat romana, mare de la nostra, contemplant sa estètica especialíssima, y com el conjunt complicat que constitueix son estat social se retrata en ses construccions arquitectòniques.

IV

Roma fou un poble essencialment guerrer; Rómul era el capitost d' un esbart de soldats que s' arrasserá en mal bastida fortalesa; la conquesta fou l'origen de ses immenses possessions: el rapte de les Sabines entre 'l brugit de les armes, l' origen de la familia romana; les guerres inspiraren gran part de sa literatura, ab elles nasqueren ses mes preuhades institucions, s' ompli de divinitats sa Teogonia y d' estátues son Panteó, s' escrigueren ses lleys y s' organisá la societat que de les vores del Tiber s' escampá per tots els ámbits del mon antich. Tant encarná aquex esperit en la societat romana, que en plè segle d' August, quan les arts gregues omplian de estátues la orgullosa vencedora, quan les musses inspiravan les lires dels poetes y Vitruvi dava regles á l' art arquitectònich, Virgili, l' immortal autor de les tradicions d' Italia antiga, s' atrevex á dir á sos compatricis per boca d' un de sos personatges: «altres cisellan més delicadament el bronze y donan vida al marbre, tu romá, sápigues que ton destí és governar els pobles.»

Tal com lo romá fou la arquitectura romana. Un poble primer que tot conqueridor y utilitari devia ser més aviat constructor que no arquitecte, més aviat enginyer que no artista com fou més agricultor, llegista y orador que no pas poeta. La arquitectura devia ser entesa per ell com ho entenia tot: com un auxiliar per ses conquestes innombrables, com un medi de romanisació dels pobles conquerits; més que com obra d' art, com obra del luxe fastuós, com expressió de son poder y riqueses. L' edifici devia ser fort; per axò tenia ell entesos enginyers: després devia ser rich; per axò tenia els esclaus grechs que 'l recubririan de marbres y de jaspis. Ell axecava murs gruxudíssims perfetament construïts, sobre d' ells feya estrebar voltas perfetament entesas, y la obra romana estava acabada perque la necessitat material estava cumplerta.

¿Era necessari enriquir la obra? donchs l'esculptor grech savia adossarhi columnes que res sostenian, forrarho tot de llosas de marbre y jaspi, encastarhi pilastres, simularhi frisos y coronises, vestir, en una paraula, la construcció d'archs y voltes etrusques y romanes ab el trajo rumbos de la construcció ab llinda dels temples de la Grecia.

Axis foren sos edificis la construcció etrusca recoberta ab les despulles de la retuda Grecia; el plan pacientment disposat per gent abans que tot utilitaria; la estructura estudiada per freda inteligencia d' enginyer, y tot recobert per postissa ornamentació que cisellavan artistes acostumats á sentir la arquitectura en llinda dels temples bellíssims de la acrópolis ateniense: fou aquella barreja de membres de distints animals, ab cap d' hermosa donzella y cuha de peix monstruós de què 'ns parla Horaci, engendrada no en els desvaris de malalta imaginació, sino per una rahó freda á qui no empenyen les volades de la fantasia.

En el sepulcre que 'ns ocupa, el simbolisme és grech. Son moltíssims els sepulcres grechs en què el plan y l' alsat recordan la forma dels temples. Un *pronaos* senzill y una cella, tal és el plan de una sens fi de sepulcres grechs; un pòrtich ab columnes sostenint el clàssich frontó, tal és el conjunt de la major part de llurs fatxades. La Lycia sobre tot n' ofereix típichs exemples en les sepultu-

res cavades en la roca, tallades á imitació de fusta, idea primera potser de la construcció grega com les de prop de Xanthos y Myra, ja en la de Telmessos en què la forma clàssica dels temples es presenta clara y manifesta. En la illa de Rodas hi há la tomba de Lindos ahont s' hi veu la decoració de columnes y coronisaments simulant pòrtichs; mes ahont lo plan dels temples surt ab tota claretat és en las tombes cavadas en la roca de la Necròpolis de Cyrena en la Africa septentrional.

En sepultures d'obra de fàbrica és també freqüentíssima tal forma. En la mateixa Lycia, Fellows n' ha descobert una prop de Xanthos en forma de temple períptero y d'istil jònich que ha restaurat Falkener. Lo mateix expedicionari n' ha trobat una en Sidyma.

En Syrena n' existex una altra qual fatxada presenta la particularitat de tenir dues portes adjacents. És notable també el d' istil dòrich trobat en la antiga Cirta, que 's suposa ser la tomba del rey Micipsa; y sobre totes elles el famos sepulcre del rey Mausol bastit á Halicarnás 'l que segons la restauració del sobredit arquitecte Falkener presentava també la forma de temple.

La costum grega de tributar un veritable cult religiós als difunts, fou també romana, y allí també, á imitació de la Grecia, doná la forma de la planta y fatxades als *loca religiosa* als *manes* consagrats. Les formes que les tradicions hieràtiques destinavan als temples dels *dii superi*, foren imitats principalment en temps del Imperi, en els sepulcres verdaders temples consagrats als *dii inferi*.

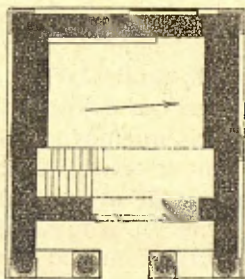
Axis la trobem en un hipogen de la antiga Orcla en la Etruria, en lo de la familia *Nasonius* en Roma, originant quan la disposició del terrer no permeté obrirlos en los marges y vessants de les montanyes, la forma dels edículs (*monumentum*) que s' axecaren demunt lo soterrí que amagava les cendres dels difunts, com és de veure en lo de *C. Publicius Bibulus* en lo Capitoli de Roma, en ún trobat en Palmira, del qual es desconex la persona quals cendres estojava, y en altres de Pompeya ¹; podenthi

¹ Pera l'exàmen d'aquexos edificis pot consultarse á Canina—*L' Architettura romana descritta e dimostrata coi monumenti*—1830-1840, la de

anyadir lo que perfectament conservat havem vist en amagada vall del baix Aragó, gayre be desconegut y oblidat d' arqueòlechs é historiayres.

V.

L' origen de sa planta donchs havem de cercarla en els temples, y la trobarem en aquella forma *in parastasin* ó *in antis* la més elemental de totes, la què voltada, de pòrtichs, dobles ó senzills, engendrà constantment la forma de la cella en los temples de Grecia y Roma. Senzilla, imponent per sa severitat, la trobem en la primera regió en el temple de Themis en Rhamnunte, en el de Diana en Eleussis, en el d' Esculapi en Agrigento, en el d' Apolo

Carteense segons Brondsted¹; mes la patria dels Augustus la cregué impropia de la magestat dels *dii superi* y la tragué dels *loca sacra*, preferint el luxu dels *dipteros y pèripteros* y la magestat dels *próstilos y amphipróstilos*, restantne tant sols com á memoria 'ls que esmenta Vitruvi dels tres temples de la Fortuna, situats devant la *porta Collina*; arreconantlos per al cult dels *dii inferi*, com és lo monument de Fabara.

J. N. L. Durand—*Recueil et Parallele des édifices anciens et modernes*, la de F. Maroiz—*Les ruines de Pompei*—1834, y la de E. Guhl y W. Koner—*La Vie Antique*: 1.ª part *Roma*, traduida per O. Riemann: 2.ª part *Grecia*, traduida per F. Tradiniski—1885.

¹ *Voyages dans la Grece.*

La planta *in antis* posada en màns del arquitecte romà de Fabara sufrex dos menas de modificacions; l' una per adoptar-la á les necessitats del sepulcre, l' altra pera revestirla ab el luxu postis á què tan aficionat era aquell poble.

El pronaos s' estreny y casi desaparex al pasar del temple al sepulcre. La forma de rectangular passa á quadrada, y el frontispici 's decora simulant el pòrtich d' un temple *prostilo*. Axò era molt romà.

Les tradicions etrusques exigian la forma quadrada que evocava 'l recort de la que ab son *lituus* trassava l' *augur* al anar á llegir l' esdevenidor en el vol dels corps, els duchs y les xibeques y en el misterios cant del áliga, del astor y del voltor, y axis eran els temples antics d' Italia que 'ls romans apelavan toscans.

Per altra part, la costum havia consagrat la forma del temple *prostil*. Aquesta més que cap s'avenia á les ceremonies del cult romà, com han fet notarho molt acertadament los sabis arqueòlechs E. Guhl y W. Koner.

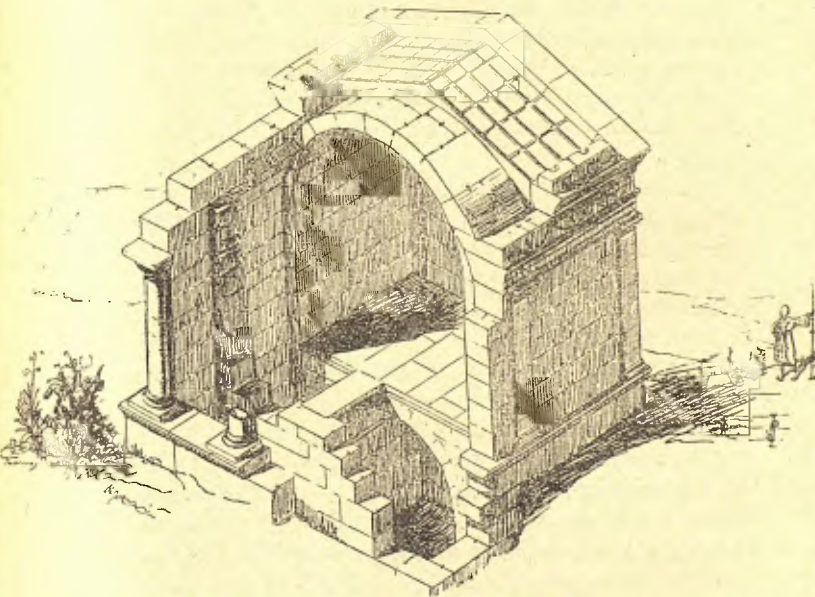
Era suficient allargar ab dos rengles de columnes el pòrtich del model grech, que no 'n tenia mes que una, y 's tenia molt naturalment el *templum* etrusch romà en qual centre es colocava l' augur al interpretar l' esdevenidor.

Tal volgué imitarse en el monument de Lucius Æmilius, encastant un pòrtich simulat en el pronaos, engendrante axis una forma no continguda en la classificació de Vitruvi, una mena de temple que podriam anomenar *pseudo prostilo*.

Y encare aná mes enllá l' arquitecte. Vitruvi recomana la forma de temple, que ell anomena *eustyl*, que tenia els intercolumnis de 2 diametres y $\frac{1}{4}$ exceptuant el d' enfront, la porta que era de 3 diametres, perque embellia l' aspecte, facilitava l' entrada al temple á les colles de matrones que donantse les màns hi anavan á fer llurs pregaries y el passeig pel peristyl als filosofhs y gent que hi acudia: *circa cellam ambulatio habebit auctoritatem*. En el monument que 'ns ocupa hi há un pòrtich per ahont no 's transita, el peristyl es simulat no més per aplanades pilastres; no obstant l' arquitecte 'l construeix imitant la forma del temple *eustyl*. És lo principi romà del temple *pseudo*

períptero, d' aquell pòrtich de la *casa quadrada* de Nimes, quals columnes encastades en els murs de la cella, li donan la apariència del *períptero*; és una construcció simulada sens respondre á cap utilitat constructiva que recorda aquells utensilis imitació dels què s' usavan en la vida y que enterravan junt al cadavre molts dels pobles de la antiguetat.

En quant á la orientació 's serva en ell la costum antiga, que colocava 'l pòrtich vers Orient, y no la que vingué anys després que 'l colòcá cap á Occident pera que l' idol aparequés del costat d' ahont surt el sol. Aquí tal disposició podia tenir significat mistich y evocar la recordansa del capaltart en què entre perfums, entre llágrimes y planys, l' ombra de *Lucius Æmilius* s' enlayrá en mitj de flames y núvols de fum, pera anar á passar en la barca de Caron les aygues tèrboles de la llacuna Estigia.

Estructura: perspectiva issométrica

VI

Demunt la planta grega que, per son simbolisme adopta l' arquitecte romá, s' hi axeca un edifici qual estruc-

tura constructiva en res s'assembla a la construcció grega.

La construcció deslligada de la forma artística, aquí s'ens presenta ab tota sa nuesa.

Si volguessem destruir l'aspecte exterior d'un temple grech, destruiriam l'edifici; si despullessen de son trajo l'edifici de Fabara 'ns restaria encare una cella y un soterríá cuberts ab voltas de canó, tan propis pera sepulcre com els que vestits la grega 's servan encare vora 'l Mataranya. La construcció que restaria és ni mes ni menys aquella que aprofitada segles després peredats més pobres, que no tenian esclaus grechs pera exornarla, engendra toda una nova arquitectura, la primera que doná forma artística al arch y a la volta: l'arquitectura románica.

La volta fou un element constructiu aprofitat ab gran conexement pels enginyers romans, un element que emplearen y construiren pera poderne ser mestres á tots els pobles del esdevenidor, com ho ha provat sobradament en Choisy en sa obra monumental *L'art de batir chezles Romains* mes jamay arribá á ser un element arquitectònich.

Amagat entre entaulaments y frontons, dissimulat sempre, disfressat ab lo trajo de la arquitectura en llinda, sens fondres ab ella, constituí un sistema de transició entre la art antiga y la de la edat mitja.

Del conjunt passem al detall.

Los murs están formats de fexuchs carreus, dels quals alguns passen de 2 metres de llarch per 60 centimetres d'amplada, sostinguts sens morter y units sols per peses de ferro, *ancon*, com les que Vitruvi descriu ¹, abessant tot l'ample del mur y extenentse en filades horizontals dividides per juntes discontinues verticals, formant aquell sistema d'aparell que denominaren *opus quadratum*. Aquell poble que no reparava en medis, volgué aquí dar probes de lo que podian ses llargues cadenes d'esclaus y ell, que tenia formes constructives que s'avenian á totes les regions, climes y terrers, al igual que usa altres voltes

¹ Los diez libros de Architectura de M. Vitruvio Polion. Traduits y commentats per Joseph Ortiz y Sanz, 1787.

l'opus reticulatum, spicatum ó incertum, lo mahó, el formigó y el petit carreu, pren aquí les mides que imposa la mena d' arenisca que ompla la vall de Fabara, empleant exes grans pedres tals com se forjaren en llunyanes èpoques geològiques, en el fons tranquil d' un llach, al jun-tarse 'ls grans de sorra uns ab altres per medi de natural morter, segons los plans de Aquell que dirigex les grandioses obres de la naturalesa.

La gruxaria dels murs, la senyala 'l sistema de coberta; els laterals ahont estreba la volta, arriban á 90 centimetres, quan en el del fons y en els del vestibul, cubert per amples lloses seguint les tradicions de la arquitectura en llanda, s'estrenyen fins á 60 y 70 respectivament.

La volta arrenca dels murs assenyalant son origen per medi de rudimentari cavet en lo soterríá y s' unex ab ells sens que ho senyale cap motllura en el cos superior del edifici. Formades una y altra de gegantines dovelles, sens morter de cap mena, presentan lo mateix sistema d' unió que 'ls carreus dels murs, fiant en lo perfet treballat de les juntes, en la observancia de bones regles estereotòmiques la solidesa de la obra.

La volta del soterríá no 'l cobreix en tota sa extensió; la necessitat d' obrir á son través una escala per baixarhi, obligaria al constructor á suprimir algunes de ses dovelles y axò ho solventa acabantla á 1'30 metres de la porta de entrada y cobrint ab lloses aquest espay, amagant axis á la profanació lo lloch ahont eran guardades les cendres dels difunts. Exes lloses han desaparegut, mes sa existencia la proba 'l ressalt del mur en què s' apoyavan.

Axis modificá la influencia etrusca l' edifici vingut de la Grecia unint dues arquitectures de principis antitètics, rompent la armonía entre la construcció y les formes decoratives y sentant aquella estètica especialíssima en què la forma artística divorciada de la construcció degué cercar son origen en les faules y tradicions gregues y reduirse a fórmules y preceptes pera que l' apliquessen 'ls qui no eran aptes per concebirla.

VII

Igual que en els primers anys de la República ornava Roma ses pobres construccions etrusques ab els marbres y estatués que li portavan els generals vencedors, acudí á elements estrangers quan tractá de crearse una art propia y peculiar. Grecia fou 'l model que copiá la ciutat

del Tiber, y en arquitectura com en lletres, repetian els mestres á la joventut romana aquells versos d' Horaci:

. *Vos exemplaria Greca.*
Nocturna versate manu, versate diurna.

En l' art grega, donchs, havem de cercar els orígens y fonts de lo que constitueix la part de fóra del monument que estudiem.

Aquest poble, dotat d' exquisit sentiment, sapigué sublimar aquell sistema constructiu en llinda dels pobles

antichs, fins á traure d' ell la acabada expressió de tot lo més gran que havia forjat sa fantasia de poeta. Les tradicions religioses donaren segell á sa arquitectura, y quan la vaga adoració que 'l pelasch feya de les forses de la naturalesa á l' ombra de secular alzina ó en la enlayrada calma d' una montanya 's convertí en el cult de deus ab personal existencia y se 'ls erigiren temples, prengueren aquests la fatxa, 'l carácter, d' aquell á qui 's dedicavan.

En aquells jorns en què l' esperit poètic forja un deu per cada forsa de la naturalesa, un geni per cada comarca, cada montanya, cada vall, cada llar y cada home; un patró per cada art y cada ofici; en què no 's concebia una decisió important sens consultar als oracles, en què cada festa tenia sos sacrificis, cada convit ses libacions, cada acte de la vida ses pregaries; els *Camps eliseus* s'ompliren de divinitats de tota lley, severs, grandiosos y sublims com les tempestats, les grans lluytes de la vida; amorosos, indulgents com la bellesa, la gracia y la joventut; fastuosos com les riqueses y el poder.

Axis l' art revestí tres formes: la dòrica, avara d' ornaments, que 's presentava senzilla y sublim; la jònica, elegant y lleugera; y la corintia, rica y luxosa fins á la profusió.

Els romans al voler imitarles, no tenint forses pera comprendre son esperit, les denaturalisaren barrejantles ab elements heterogèneos; l' arch se perfilá en l' intercolumnni, s' amagaren les voltes ab teulades y frontons, es superposaren simulats edificis de distincts ordres arquitectònichs y 's barrejaren llurs elements per engendrar exa hibrida ornamentació apilonament de dòrich, jònich y corinti, com és de veure en lo monument de Fabara.

Hem contemplat en son interior l' edifici etrusch cobert ab voltes, y per fora veyem demunt un estilobat axecarse un pòrtich per ahont no 's passa, un entaulament acusant un sostre que no existeix, frontons que recordan desaparescuda coberta amagant la circumferencia de la volta de canó, pilastres y columnes aparedades en el mur que res sostenen: es la copia d' una obra grandiosa mal compresa, la perla trobada per un poll de que 'ns parla 'l

fabulista, en una paraula, seguint lo bell dictat de Mr. Vitet¹: la traducció romana d'un admirable text grech.

Tal se veu en les columnes dòriques del pòrtich, al compararles ab llurs originaries gregues. Aquella columna grandiosa, cònica, lleugeríssimament inflada, que de les que cisellava en els hipogeus de Beni-Hassan l'escultor egipci, tragué sa canya acanalada; de la graciosa curva del *lotus* axafantla y complanantla la elegant *echina*; dels lligams dels capitells que formá l'art de les vores del Nil ab *lotus*, *papyrus* y palmeres, les delicades regates y collarets; y de son gust delicadíssim, la proporció encertada; passá de la robustesa fexuga ab què 's presenta en l'antich temple de Corinto, á la sublimitat del Parthenón d'Atenas, començant á afeminarse en lo de Delos, pera esser imitada per Roma en lo de Ceres en Posidonia, y modificada després pera engendrar aquell ordre que Vitruvi anomenava toscá, *ratio tuscánica* y 'l dòrich empleat en el segle d'August. L'ábach se estrenyé y s'adorná ab un *cymatium*, la *echina* 's convertí en un bocell sens elegancia, 'l collaret en tres filets esgrahonats y l'*hypotrachelium* fou separat de lo restant de la canya per un astrágol, desaparegueren sovint les canals de la matexa, s'aumentá 'l reïnflament; y la altura de la columna, comprés lo capitell, de 4 diámetros que tenia en lo antich períptero de Corinto y 5 y $\frac{1}{2}$ en lo Parthenón, s'allargá fins á 6 y á 7 en moltes construccions, «portant mes enllá la elegancia y sotilesa de sos judicis» com deya un traductor castellá de la obra de Vitruvi en el segle xvi².

En les de Fabara la altura és de 6'44 metres y lo diámetro del *imóscapo* de 0'92, seguintse per tant la darrera proporció; lo capitell mostra senyals de decadencia, desaparex la *cymasia* del ábach que s'estreny perdent sa robustesa primitiva, el bocell es presenta surmontat de raquítech cavet, l'*hypotrachelium* es subdivideix per dos filets y en vers d'arrencar directament de la coronisa³

¹ *Etudes sur les Beaux Arts.*

² M. Vitruvio *De architectura*, traduït per Miguel de Urrea, Alcalá de Henares, 1582.

³ Està formada d'una gola invertida y un filet.

ab que termina l'estilobat acaba en una base àtica que li fa perdre aquella sublimitat y fortalesa del bon temps del estil dòrich.

Les pilastres que 's mostran en les cares laterals y posterior, servan les canals del ordre dòrich y en la base y capitell seguexen igual motlluratge que 'ls de les columnes que acabem d'estudiar. Decaygudes axis de sa antiga grandesa les columnes dòriques, no és estrany que Vitruvi les trobès impropies de la majestat dels deus y que l'art que representa tota la virilitat del poble helènic, després de metamorfossejat tal com l'hom contemporani en Fabara, recobris son capitell ab els *ous* jònichs y ab delicades fulles, com se veu en un trobat prop les termes d'Albano y en un del Pòrtich capitolí; y que 'ls arquitectes al construirles les trobassen febles pera sostenir aquell arquitecra sever, aquells *triglifos* y *metopes* y aquella coronisa que aguantavan en Grecia y, més ó menys, cambiada també en els monuments de Roma; substituint-les molt sovint per un entaulament que forjaren els grechs d'Assia pera assentar-lo sobre les elegants y lleugeres volutes copiades dels capitells de Persèpolis, que com els rulls de la cabellera de feble donzella cubrexen los capitells del estil jònich. Tal és de notar en l'entaulament del edifici que 'ns ocupa.

L'arquitrau, dividit en tres parts que sembla llisquen la una sobre l'altra, la *cymasia* y filet ab què remata, lo fris sens mètopes ni triglifos, la coronisa sens modillons, son caràcters que distingexen al entaulament jònich, y que trobem perfectament de manifest en la Casa dels Moros de Fabara.

Lo fris, variat en les quatre cares, presenta senyals de lletres desaparescudes en el frontispici que havem ja estudiat; y en les altres s'hi esplaya la escultura cisellanthi les testes de toro, recort dels sacrificis, les àligues, símbol de la forsa y les delicades flors formant artístiques volutes ab fulles de carnera; les primeres adornan el fris de la cara de mitjorn, les segones la de tramontana y les terceres la de ponent.

El toro era animal privilegiat pels sacrificis y sa

calavera netejada, devia adornarse ab penjarelles de llana, *infula*, ó ab les matexes garlandes ab què era menat al sacrifici, *serta*; y l' art grech y romá tragueren partit d' exes despulles pera fundarhi un motiu ornamental, generalisat en les obres de la Ciutat eterna. Els trobem en les portes d' entrada á les ciutats, com en la d' August en Fano, en la de Verona; en els frisos dels temples, com en lo circular de Vesta en Tivoli, en lo d' August en Tarragona, quals restos se conservan en lo claustre de la Seu y en lo Museu arqueològich; en archs triumpfals, com en el de *Sergius* en Pola y el d' August en Rímìni; en sepulcres, llochs ahont és frequentíssim, com en el mausoleu d' Adriá, en el de *Cæcilia Metella*, en el de *C. Publicius Bibulus*, y podem anyadirhi en el de *Lucius Æmilius Lupus* de Fabara. Eran petrificat recort dels sacrificis que l' amor y l' amistat feyan á les ombres que en ell vagavan, invocant continuament la protecció de les benéfiques á la familia, *laræ*; y aplacant les ires y malefics dels *larvæ* ó *manes* enemics, que en cástich dels crims comesos durant la vida no tenian el repós desitjat de la tomba.

Significat simbòlich tingué l' àliga, animal sagrat qual vol era pressagi que 'ls augurs endevinavan, de qui Júpter no menyspreava, al dir de Marcial, rebre 'ls llamps que llensava sa ira; representació de la dignitat y del triomph s' adoptá com á senyera de les legions y per símbol dels divinisats emperadors. La trobem en l' arch de triomf de *Titus*, en el d' August de Rímìni, en el de *Septimius Severus*, en el foro de *Nerva* y la veyem en el sepulcre de Fabara recordant no la pomposa *consecratio* en què 's divinisava la forsa y 'l vici del que portava la cadena dels ramats d' esclaus que constituian la societat romana; sino 'ls funerals ahont ploravan parents y amichs tot dient l' *ave anima candida*, el *terra tibi levis sit* ó el *molliter cubent ossa*, al pendre comiat, entre llágrimes, de perdes ilusions ó ja trencats amors.

Les volutes formades de flors y fulles de carnera del fris posterior les trobem sovint empleades adornant els romans edificis y entre ells citarèm: el temple d' August en Pola, els de *Venere* y Roma, el del Sol en el Quirinal y

un fragment de procedencia desconeguda del Museu de Sta. Agata de Barcelona, casi igual á un que 's trova formant part dels brancals de la porta de Sta. Maria de Tarrassa.

La coronisa menys senzilla que la del segon cos del Colisseu y del teatre *Marcelus*, no ornamentada com les luxoses dels temples d' *Antoninus* y *Faustina*, de Júpiter tonant y del Sol en Palmira, presenta una gola invertida y un filet que terminan lo fris, seguint després la barbacana formada d' estreta platabanda y dos altres talons alternats ab filets. La jònica *cymasia* per ahont ferèstechs lleons vomitavan l' aygue de la teulada, está substituïda per una faxa ab forats rectangulars.

Si 'ns fixem en les proporcions del entaulament trobarèm l' arquitec de 0'55 no seguintse ab tota exactitut

la regla de Vitruvi, que 'l senyala de $\frac{1}{12 + \frac{1}{2}}$ de la columna

quan aquesta té de 20 á 25 peus romans ¹ d' alsada, per lo que deuria tenir 0'54; lo fris es $\frac{1}{4}$ més alt que l' arquitec per contenir figures, y la coronisa 's desenrotlla ab una alsada igual a la faxa del fris.

Sobre exos elements s' apoyava una teulada quals *tegulae* ó *imbrices* han desaparegut, restantne com a recort los frontons adornats ab la coronisa igual á la descrita, quals trossos somoguts per la má dels segles se desprenen y rodolan com a despulles d' edats per sempre més passades.

Al contemplar son conjunt, al veure sa sencera fesomia, venen á la memoria 'ls *heroum* que basti la Grecia y l' esperit se transporta á aquelles edats que si 'l cor no les sent, ni l' ànima s' hi esplaya, lo magí 's complau en referles al veure les valentes columnes dòriques enrogides pel temps, arnades pels anys, desafiant com soca de vell roure les generacions que passen.

Tal s' acut á la pensa al contemplar els monuments romans entremitx de llurs defectes, que desaparexen

¹ Lo peu romá (pes) segons M. Letronne tenia 0'294 m. y essent axis les columnes de Fabara tenen uns 22 peus.

esborrats per la llum del paisatge que 'ls volta, aniquilats per la vivesa de la impressió, y si tal fan sentir les despulles que per tot Catalunya 's servan; molt més al trobarse á l'ombra del gayre be sancer moniment que han respectat les edats y la ignorancia ¹ com el que acabem de descriure.

Fris de la fatxada posterior

VIII

¿Á quina època pertenes tal construcció? Les bases en les columnes dòriques no 's troban en las construccions anteriors á l'època de Vespasiá, com ho demostran la major part de les que 's troban en Pompeya, les del teatre Marcellus, les del temple de Quirino, etc., etc.; mes no s' hi veuen en el monument de Fabara aquells entaulaments recuberts d' adornos en què arquitrau, fris y coronisa desapareixen baix lo fullatge que l' escultor hi agrupa, ni aquells cartelotxus que suportan estatuets rompent les linees de les columnes, ni 'ls ninxos rectangulars y esfèrichs adornats de frontons que foradan les murs, ni aquells frisos convexos ni aquella desordenada y confusa ornamentació que aparesqué després de March-Aureli.

Si 'l comparem ab els edificis que 'ns restan de la antiqetat romana trobarem que 'ls ordres arquitectònichs es

¹ Ha contribuït molt á sa conservació una rondalla que en el poble de Fabara 's conta: una vegada volgueren mal aconsellades máns aterrarlo, y sobrevingué una tempesta prenyada de llamps que etzibá tal pedregada per tot aquell afrau que no 's culli res aquella anyada; y sort que dexaren acte seguit sa tasca, perque sino no quedava un arbre en tota la vall. Be es del cas que 's conserve exa tradició en aquell, apartant axis de la Casa del Moros el vandalisme destructor.

superposan y engendran exos edificis com el teatre *Marcelus*, que semblan construccions heterogènees col·locades unes sobre les altres, desde la època d' August; mes el barrejar entaulaments y columnes de diferents ordres, senyala la època en què 's bastiren l' anfiteatre Flavi, el Mausoleu d' Adrià, els anfiteatres de Capua (Adrià), Nimes (Adrià), Verona (Domicia á Nerva), Pola (Trajá á Adrià) y en que 's reconstruí la porta d' August en Aosta.

Al estudiar els capitells trobarèm que s' assemblan més ab la major part de les construccions que acabem de citar que no ab el que descriu Vitruvi y els que 's troban en el teatre *Marcelus*, en el temple d' Hercules en Corti y en el de *Quirinus*, etc., etc., y altres construccions que encare sentian la influencia dels primers temps del Imperi.

El caràcter de les lletres, la forma del punt col·locat després de la L (Lucius), en la inscripció ya estudiada, indican aquella època en què, com diu Caveda «pera
»alivi de la humanitat ab tantes ignominies humillada,
»Espanya produí dos illustres varons que ocuparen suc-
»cessivament el tron dels Cessars, pera tornarli la digni-
»tat perduda. Trajá y Adrià, abdos espanyols, y March-
»Aureli, quals pares també ho eran, més grans com á
»protectors dels pobles vençuts que com á conqueridors,
»al pujar al Imperi, giraren llur esguart envers sa patria,
»no ja pera apaivagar sos mals que durament la afligian
»sino pera donarli tota la esplendor que son nom y sa im-
»portancia demanavan.

»En aquex periodo de pau y de justicia pels pobles,
»axecaren llur vol les arts abatudes y la Peninsula 's co-
»bri de moniments, quals magnífiques runes són encare
»l recort mes grandió del Romá Imperi y la prova més
»irrecusable de sa civilizació y riquesa».

Llavors á poques llegües d' ahont s' aixeca la vila de Fabara, existien les riques *Octogesa* (Mequinenza) *Leonica Colonia* (Alcanyic) *Gallica Flavia* (Fraga); vies empedrades atravessaven la comarca que anava llatinizantse y que de Roma havia rebut el luxu pompós que 's manifestava en riques habitacions urbanes, en sumpuosíssimes *villae*, en grandiosos *monumenta* dels quals per mostrarnos

la prosperitat d' aquest recó d' Espanya Tarraconense ens resta 'l que estudiem ⁴.

Pedra miliaria d'antiga *via* desaparescuda y á la volta potser despulla de la *villa* que la familia *Lupus* axecá pera son plaher vora 'l Matarranya, quals runes sembla recordar la tradició, ha mort y perténex á costums que ja passaren; sa forma artistica viu encare en nostres obres d' art evolucionada pels segles, y a ella ha d' anar l' arquitecte pera trobar la font de tota nostra arquitectura.

Més tart, les obres del arquitecte romá, despullades dels ornaments grechs engendraren la forma de la esglesia románica y ab ella tota la arquitectura cristiana, arbre gegant qual llevar fou la arquitectura romana.

Nosaltres no hem volgut fer més que mostrar lo que de la llevar primera encare resta sencer, com en lo segle I en la vall amagada de Fabara.

⁴ Pera formarse idea del grau de romanisació á que havia arribat l' España, lleigeixis *La arqueologia en España* del Dr. Emilio Hupner, 1888.

CASSIMIR BRUGUÉS Y ESCUDER

Y JOSEPH PUIG Y CADAFALCH.

Porta exterior de Santa Lluçia

CAPELLA DE STA. LLUCIA

En l' any 1271 fou dedicada una església, prop la muralla, á nostra Sta. Mare la Verge Sta. Maria, á Sta. Quitéria, á las onze mil vergens, y los altars laterals á las santas Llucia y Águeda, quel bisbe de Barcelona Arnau de Gurb feu bastir en lo lloch que li fou cedit per son palau lliandant ab lo carner de la Seu.

En lo segle XIV.^è ab la construcció del claustre perdé son ábside, renovantse en aquella època la volta y la paret del carrer del bisbe que forma ángul per quadrar lo claustre. En 1821 se tapiá la porta del sus dit carrer, se construí lo cor y lo campanar y s' aparedaren los sepulcres de Sta. Coloma, y lo del fundador de la capella se convertí en un altar.

En 1842 una de las primeras bombas caygué en lo campanar, trencant la clau del finestral y desnivellant la volta de la porta, essent tanta sa pressió, que trencá los capitells del dintell y una columna.

La part més principal del edifici és la porta d' ingres que dona ideya de la arquitectura del XIII.^è en la art románica.

La art que llegó los últims temps del imperi havia decaygut en Occident, de lo qual n' és una mostra las esglésias de Sant Miquel y Sta. Maria de Tarrassa, catedral d' Oviedo, etc.; però en aquella època se mostra esbelt y rich de detalls, mostrantse més bell com la moda lo fa desaparèxer. May se troba en l' estudi de la arquitectura lo cambi brusch de un estil desaparexent son contrincant:

y en proba d' axò que, mentres per damunt las teuladas de las casas de Barcelona s' enlayren las encabelladas per muntar las voltas de Sta. Caterina (1268), se defensa ab ergull la art románica, y mostra la fermesa de sas lineas en la capella de las Vergens y palau episcopal, y ensemps fa sentir sa influencia en lo claustre del citat convent.

Construian tals edificis los operaris dits maçons, si be ques distingien per los noms de lapidaris, mestres maçons, y lapicidas, segons la part de treball per què eran aptes. Lo plan general, axò és, planta, altura y distribució de llum, obehien á regles proporcionals q' es trasmetien per tradició. Sa patria era lo mon, per tot arreu hont axecaven un edifici estampaven en la pedra quels tocava treballar la marca de hont foren passats mestres, y Sta. Llucia n' és bona mostra: no hi há pedra que no tinga son senyal.

La feyna de picapedrer devia ésser poca en aquella època. Don Jaume cita en sa crònica, ques cremá son Palau de Lleyda que era de fusta, y per aqueix indici solament se podria col·legir lo que foren las demás cases si los restaules posteriors encare no ho indicassen. Com los viatges no eran còmodos ni rápits, los contractes de operaris per edificis, que tots se feyan per administració, eran per anys; en llurs viatges los acompanyaven sas donas y familia vivint en barracas al voltant del edifici que construïen.

En los ánguls de la fatxada ostenta la capella la coneguda cana destra de 12 palms, la qual cana servi per la lley d' ayguas segons la inscripció al peu «✠ A 2 canas lo pou». Y indicant axò no poder fer pou sino á 2 canas destres del lllindar.

En l' arxiu de nostra Catedral hi há una escriptura de confirmació feta per Don Jaume, del 14 Agost 1271, y un pergami voltat de sagells enumerant las indulgencias que concediren los bisbes del concili de Lyo al q' asisti lo bisbe Arnal el que demaná eixas gracias per la capella que fundaba.

Se procehí, ab bon acert, á sa restauració en lo darrer Octubre, enderrocant lo chor y la escala. Lo dia 11 de No-

vembre se descobriren las columnas y abachs del supulcre del bisbe Arnau de Gurb y lo sepulcre del canonge Francesch de Sta. Coloma.

Estatua jahent del bisbe
N' Arnau de Gurb.

Lo sepulcre del bisbe Arnau de Gurb no és encare acabat de restaurar. La estàtua del fundador de la capella se presenta revestida ab todas las robas de oficiar: la gorgera de la capa conté un treball florejat ab fullas d'eura de molt bon gust, las tiras que s'uneixen baix lo pit presentan imitacions á pedreria; la estola, sudari y alba tenen treballs semblants á la gorgera. A parer meu, descansava la estàtua sobre un sarcòfeh que desaparegué, y del qual restan sols las columnetas quel sostenien.

Lo tot, va colocat dessota una volta apuntada que descansa sobre abachs románichs de fullas serpentejadas ab característichs mascarots als ánguls, essent un sol capitell ab simulada columna cuádruple la que forma lo dintell: la base és la columna del XIV.^{en} segle, á quina primera època pertany aquell sepulcre. És molt notable la igualtat de capitells del arch y del sepulcre, de fullas de *garbollo* ab un báculo al centre, ó una roseta, aparellats.

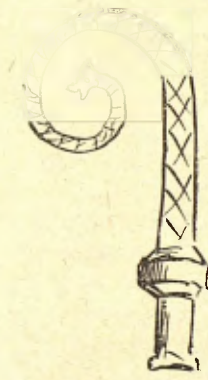
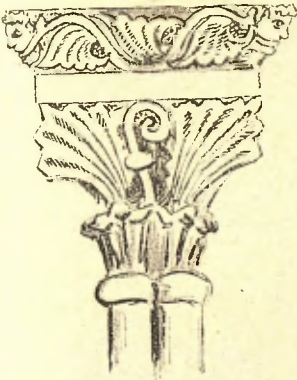
Entre las despullas d' Arnau de Gurb fou trobada la

crossa del báculo ab què fou enterrat, hermos exemplar del XIII.^{en} segle, de bronze daurat, rematant ab un cap quimèrich.

Lo sepulcre de Francesch de Sta. Coloma fou descobert sobre la làpida de Janfret de Santa Coloma.

Dos lleons arquitectònichs sostenen lo sarcòfeh, de forma d' arca propia del XIV.^{en} segle. En la part central y ab caràcters monacals hi há la següent inscripció:

Hic jacet venerabilis dominus Franciscis de Sancta Columba, canonicus et præpositus in ecclessia barcinonensi et

Capitell y abach del sepulcre de N' Arnau de Gurb.

Báculo de N' Arnau de Gurb.

rector ecclessiæ Stæ Mariæ de Pinu qui obiit IX kldis octobris anno Dni MCCCXLV et fundavit unum anniversarium in æclessia barcinonensi et aliis diœcessi Hilerdensi et aliis diœcessi Majoricensi et aliis. Ejus anima requiescat in pace. Ostentant en dos medallons dels costats l' escut de Sta. Coloma.

Sobre aqueix sarcòfeh hi há un baix relleu d' alabastre de molt bona má, essent ben caracteristichs los trajos de dos soldats de la època, que volen representar al centurió y Longinus en la escena del Calvari. Limitan las figuras, segons costum d' època, un vidre blau que, además de donar la ilusió del celatge limitava ab foscas linias

las figuras, donantlosi més relleu. Adornan lo baix-relleu, dos pinacles semblants als del sepulcre de Elisenda de Muncada á Pedralbes, rematant per un florit floró que ve al nivell del calat.

Lo sarcòfch y baix-relleu van colocats dintre un arch molt senzill, de punta d' amella, ab lleugers capitells.

Baix relleu del sepulcre d'En Francesch de Sta. Coloma.

Lo sepulcre fou descobert en mal estat procehintse á sa restauració ab lo major zel. Se completá lo floró central; se completá també lo fondo de vidre, y se tingué lo bon acert de ennegrir las parts novas donantlosi uniformitat de tò.

Com sembla que algú hage extranyat la pintura ab què, ab lo més lloable acert, s' ha procehit en aqueixa restauració, és precis fer una mica de historia.

Remuntantse al temps assiri, egipci ó grech, veyem los seus murs revestits de colors, axí en temples com en palaus. Las terras cuytas, d' arquers y quimeras de Persèpolis; las caixas de momies, temple de Luqсор, cambras sepulcral de Egipte, los esgrafiats de Creta y las descripcions delstemples grechs ne són bona mostra. Los romans, qui no crearen, però ajuntaren, utilitzaren las arts gregas y etruscas, y llurs casas y temples s' umpliren de pintures al fresch y fins en lo subsol utilitzaren lo dibuix baix la forma de mosáich. Com fiils d' aquella generació los cristians decoraren també llurs catacumbas. Sta. Agnes y St. Calixte nos ho provan.

Convertida la religió cristiana en oficial, se mostrá esplendida en son ritual, aprofitant las arts que aleshores s' havien orientalizat per las continuas guerras y dominació dels parts, juheus, alarbs y antichs pobles de la Media, aprofitá la major part dels temples pagans, en Roma y en provincias, y cambiá las antigas mundanals figuras dels deus per símbols de nostra religió. També influí en l' orientalizació de las arts lo cambi de capital.

En aquella època, VI.^{en} segle, se prefereix á la pintura lo mosáich; però son cost no permet emplearlo més que en las basílicas que comptavan ab la protecció oficial, y se seguí empleant la pintura en casi todas las reconstruccions y novas iglesias.

La cayguda del imperi d' Occident portá un endarreriment increible en la art; de manera, quels imperials (bizantins) s' encarregaren de proveir als pobles barbres de todas las industrias, inclus de encunyar moneda.

Ab la irrupció sarrahina cambiá de còp l' aspecte de nostra patria. Aquell poble vingué plè d' imaginació ardent, havent treballat á Damasch sa metròpoli y empori de las arts y ciencias de son temps, en las construccions dels palaus plens d' arabeschs y policromats, ab daurats y colors llampants, dant á la arquitectura quels ensenyá Bizanci més riquesa y més moviment. Separada la Espanya del romanent del Islam per Abderraman I, feu de Còrdoba un Damasch, la reçaga d' aquella civilització, catedral de Còrdoba, y las descripcions de Medina Zara nos

ho diuen. Las parets de la mezquita eran cubertas de mosaïc de crestall y l' artessonat daurat, y pintat ab belles colors.

En tant, los cristians refugiats al Nort poch vòl poden donar á l' art, copiant lo que dexaren las passades raças y aprofitant los materials (Sta. Maria de Tarrasa). La major part de objectes y telas los compran als marxants bizantins, pali de las bruixas, capa de Sant Bernat Calbó, creu de Sant Joan de las Abadessas y vergens de *Vega Salamanca*, etc. ne són una prova.

Adelantada la reconquista, donadas franquicias als cristians que repoblan, y juheus y moros ques quedan, progressa l' art; nostras contínuas relacions ab la nació vehina fa quens assimilem á sos pobles del Sud, fentnos cárrech que nostra frontera ha retroœhit: podem ben dir pels exemples que restan á Clermot-Ferrand, Tour-Ferrand, etc., que copiaven en lo mur la tela que duyan d' orient procehint en la pintura en l' estil romá, del qual potser tenian á má bons exemples.

També restan á nostra terra exemples d' aquella època: en Ripoll s' observaren alguns fragments de forma geomètrica; s' en conservan en Sant Quirze de Culera y á Pedret (Berga), aqueix en perfecte estat de corservació, atesa la època, se conserva tot un ábside.

Dona á conèxer la armonía y llibertat de nostre poble l' arch d' entrada en forma de ferradura, pintat de blanch, ab arabeschs de glans y fullas; lo sostre fou una Verge sobre camp vert, no quedant més quel *nimbo* de color de plom ab quadrats y cèrcols de color carmesí, las parets també de fondo vert representant, en simbòlicas figuras, la lley y la parábola de las vergens follas y la de las prudents; Limita lo fresch una grega de bona perspectiva, voltantla com *arrimader* una cortina ab igual ornamentació que la porta. Scls set colors s' observan en tota la pintura; plom, vert, blanch, negre, carmí y ocre, ab la particularitat de quel vert, blanch y plom, són los únichs empleats com á fondo, fent ab los demes lo clar obscur.

La capella de Sta. Llucia per força tindria lo mur poli-

cromat; l'aparell ho indica, y no és estrany l' usassen; donchs, á més d' ésser construït ab la sabó de la època, haventse de revestir de cals lo mur, no exigia tenir gran compte ab l' aparell, y abaratia la obra.

En la restauració se procehi ab lo major mirament, acostantse als exemplars de la època; y havent vist los exemplars citats, se pot donar de bon cor la enorabona á D. August Font. En la imitació de cortina se seguí lo costum d' aquell segle; en lo mur se copiá lo de una esglesia de la vora del Sena, y en lo fris los animals quimèrichs són copia dels esparramats per varis monuments que se citan en una obra de la pintura mural francesa.

No vol dir axò que no tinga algun defecte; l' envarament de las cortinas és degut á que, fet baix la pulcritud dels operaris moderns, y diventse escórrer llur pinzell sobre del regle ó del motllo de llauna, li falta la sal y des- embarás de la má lliure, que, si be no és tan igual y polit, però imita millor lo natural.

També s' ha conservat la pica de l' aygua beneyta, bon exemplar del segle XV.^è, esbelt y ben treballat.

Donem la més cumplida enhorabona al capítol, y li pre- gam no deix lo camí començat, que ben segur lo seguirán altrás corporacions y particulars.

A St. Fost de Capcentellas hi há lo retaule que tant se feu admiraren en la última exposició; está abandonat, y potser á má de desaparèxer. No fora mal que, ja que és de la ma- teixa època de Sta. Llucia, lo Sr. Bisbe manás traslladar á eixa capella aquella joia d' art.

MACARI GOLFERICHS Y LOSADA.

SECCIO GEOGRAFICA

NOTICIA GEOGRÁFICA DEL ORIENT SEGONS EN MUNTANER

(*Continuació.*)

CESTO.—(Sextos ó Sesto).—«*E dins lo cap (de Galípol) es puix la ciutat de Galípol e el Potemo, e el CESTO e el Medico, que cascu daquests son bons, lochs.* (c. CCIX, p. 407). Sestos, avuy Rovalli-Kalessi, vila de Thracia, sobre l' Hellespont y enfront d' Abydos, cèlebre per los amors d' Hero y Leandre.

CONSTANTINOBLE.—(Constantinopla, capital del imperi y del thema de Thracia.) A pesar de la importancia d' aquesta ciutat, en Muntaner (sens dupte per haverhi estat poch temps) no 'ndiu quasi res. Sols anomena *lo palau de Blanquerna*, que era 'l del emperador (Blaquerna, *Blaquernarum palatium*), y parla d'un *jardi del emperador* fins al qual s' atreví entrar, en una excursió des de Galípol, l' almogavar Perich de Naclara. (Vid. p. 392 y 424.) Ni una paraula de referencia al monastir de Cosmidion, ahont, segons Pachymeres, se feren forts los Catalans contra 'ls Genovesos (vol. II, p. 399, ed. de Bona, 1835), ni de admiració per Santa Sofia, ni per cap altra de les moltes basiliques de la *gran ciutat*, com ne deyan los grechs. Una curta alusió fa al Bòsforo quant diu: «*los turchs venien davant Constantinoble que no hi havia mas de un braç de mar al mig, qui no ha dampte mas dues milles, e trayen les espases e menaçaven al emperador.* (c. CCII, p. 393.)

(Ibid. págs. 389, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 416, 417, 421, 424, 425, 427, 432, 433, 434, 437, 450, 455, 467, etc.)

ECCEMILA.—(Hexamilion.) «*E en l'entrada del cap, vers la terra ferma, ha un bon castell qui ha nom ECCEMILA, que vol aytant dir com sis milles, e per ço ha nom axi,*

com en aquell lloch no ha mas sis milles de ample. (c. CCIX, págs. 406, 407).

Hexamilion, τὸ Ἑξάμιλιον, avuy τὰ Ἑξάμιλια, Hexamil ó Axamil, és una vila del Quersoneso de la Thracia, del antich *thema* de Macedonia, edificada no lluny del emplaçament de la Lysimachia clàssica, á la qual Lysimaco doná nom. En 1345 era encara bisbat y en 1354 se la troba citada com metròpoli. (Schlumberger. op. cit. 116.) No se la deu confondre ab Hexamilion, lo famós mur fortificat que atravessava de part á part l' istme de Corento ó Corinto.

GALÍPOL (cap y ciutat de).—(Kallipolis.) Muntaner nos dona una detinguda descripció del cap ó península y detalls interessants de la ciutat. Be 's coneix que feu en aquesta terra una estada llarga que ell perllonga fins á set anys. En son temps, com ara, la península ó cap prenia son nom de la vila important de Galipol. Antigament s' anomenava aquella *Quersoneso de Thracia*. La vila de Galipol tan cobdiciada pels venecians per sa magnífica posició á la entrada del canal dels Dardanels, arruinada pels catalans, y la primera conquistada pels Turchs qui prengueren d' ella possessió en 1359, se pot dir que á partir de la quarta creuada apenas fou grega. Está á 140 kil. S. de Andrinòpol.

«Lo cap (de Galipol) te de llonch tota hora be XV llegues, e no ha dample en negu lloch pus duna llegua, que de cada part lo singla la mar: e es lo pus gracios cap del mon, axi com ha de bons pans, e de bons vins, e de totes fruytes gran abundancia. E en lentrada del cap, vers la terra ferma, ha un bon castell qui ha nom Eccemila, que vol aytant dir com sis milles: e per ço ha nom axi, com en aquell lloch no ha mas sis milles de ample. E en lo mig esta aquest castell per guardar tot lo cap, e de la una part del cap esta Boca Daner, e del altra lo golf del Megarix, e dins lo cap es puix la ciutat de Galipol e el Potemo e el Cesto e el Medico, que cascu daquests son bons llochs; e menys daquests llochs hi ha molts casals e honrrats.» (c. CCIX, p. 407.)

«E del cap de Galipol vull que sapiats, que es cap del regne de Macedonia, don Alexandre fo senyor e hi nàique. E axi Galipol es cap en la marina del dit regne de Macedo-

nia, axi com Barcelona es cap de Cathalunya en la marina, e en la terra ferma Lleyda... e hi ha de Galipol a Andrinopol cinch jornades. E encara vull que sapiats, quel cap de Galipol es en la una banda de Boca Daner de ponent, e de altra banda de llevant es lo cap del Ariaquí.» (c. CCXIV, pàgina 411.)

«...En Berenguer Dentença ordona... que metessem dins vayl TOT LORAVAL DE GALIPOL» (c. CCXV, p. 414.)... «nos nos aplegam tuyt ab nostres armes a LA PORTA FERRIÇA DEL CASTELL (de Galipol) e a LA TORRA MESTRE yo fiu pujar X homens» (c. CCXX, págs. 419 y 436.)... «Galipol era fort lloch.» (c. CCXXI, p. 422.) ... «Galipol era cap de tot, e aquí venien tots quants huvien mester vestit o armadures o altres coses, e era ciutat hon trobaven tot ço que mester havien; e aquí estaven e venien tots los mercaders de qualque condicio fossen» (c. CCXXIII, p. 427.) «Galipol era cap de tota la host, e a Galipol estava yo (Muntaner) e tot mon alberch, e tots los escrivans de la host.» (c. CCXXV, p. 429.) «...yo ordene un mercader daquells mercaders cathalans que hi havia, que fos ordenador de les fembres.¹» (c. CCXXVII, p. 434.)

(V. *ibid.*, págs. 406, 408, 409, 410, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 446, 450, 451, 452, 453, 467.)

GANO (Ganos, Ganus Γάννος ὁ Ὀρος τοῦ Γάνου.)

«E axi com ell (Berenguer Dentença) sen tornava a Galipol, XVIII galees de genovesos venian a Constantinoble... e trobarensen ab ell en la plaja qui es entrel Panido e el cap de Gano.» (c. CCXVIII, p. 417.)

Gano és avuy una petita vila en la costa de la mar de Màrmara, no lluny de Panido. La vila actual ocupa la marina al peu de la roca escarpada sobre la qual s'alcà la ciutat antiga y després la bizantina. Pachymares parla dels congosts y del castell de Ganos presos pels catalans. (II. págs. 586, 607.)

LESTENAYRE. (Estanor, Νεώριον.)

¹ Aquests marxants no procedian, de segur, de la companyia; eran sens dupte refugiats de la colonia mercantil de Constantinoble hont havia un cònsol català, los quals per escapar de les ires dels grecs se sotlajaren al castell fort de Galipol. (Vid. Heyd. *Hist. du commerce du Levant au moyen age*, 1886, I, 477.)

«... En Rochafort era anat a correr be una jornada en un lloch qui es en Mar Major qui ha nom LESTENAYRE, hon se fan totes les naus e terides e galees quis fan en Romania. E havia hi en LESTENAYRE mes de CL lenys, entre uns e altres: e tots los cremaren. E prengueren tots (?) los nostres e affegaren tota la vila e els casals daquell lloch; e tornaren sen ab gran presa e guanyaren tant, que fo sens fi.» (c. CCXXV, p. 429.)

Després haver consultat á alguns erudits escriptors grechs sobre lo nom de *Lestenayre*, entre ells als Srs. Stamatades de Samos y Christomanos d' Athenes que han estudiat ab interés la historia dels Catalans en l' Orient, me sembla que 's pot y 's deu adoptar sens ninguna dificultat la interpretació que d' aquell fins ara obscur nom dona 'l segon.

L' arsenal ó dressana á la qual se refereix en Muntaner ab la extranya denominació de *Lestenayre*, que no ha sigut fins ara explicada per ningunde sos comentadors y traductors, és lo mateix que Villehardouin designa ab lo nom de Estanor, y que 'ls bizantins denominavan νεώριον (*neorion*, que en grech vol aytant dir com arsenal.) Aquest arsenal se trobava en lo στενόν (estret) com axi s' anomenava també lo braç de mar que uneix la Mar Major ó Mar Negre (Ponto Euxino) ab lo Bòsforo. Lo de que l' Estenayre fos situat en la Mar Major (Mar negre) no impideix qu'adoptem la anterior opinió. En Muntaner no prengué part en aquesta correria d'en Rocafort; parla d'ella de oydes, y no s'ha de cercar per lo mateix una gran exactitut geográfica. Mes adhuc axí y tot no 's llegeix en la descripció de les *Regiones* de Constantinopla clarament expressat que 'l *neorion* ó arsenal se trobás en lo Bòsforo: poguera molt be trobarse en lo Euxino. Los catalans, diu en Muntaner, cremaren tota la vila y els casals d' aquell lloch (*du pays* trad. Buchon.) No 's tracta aquí, donchs, d' una ciutat ni de un arsenal, sino de una regió més ó menys extensa. Diu además, que del saqueig tragueren gran presa y que guanyaren tant que fou sens fi. Puix quasi be lo mateix diu G. de Villehardouin en sa *Hist. de la Conquete de Constantinople*, ed. Natali de Wailly, c. XXIII, p. 159. «Ensi se herbergierent la nuit

devant la tor et en la juerie que l'on apele l'Estanor, on il avoit mult bone vile et mult riche.» Més endavant (c. XL, pág. 191) lo mateix Villehardouin parla de un port prop del Estanor y de la proximitat d' aquest port á Galata (Pera). «Et l'endemain proia l'empereres as contes et as barons et ses fils meismes, que il por Dieu s'alassent herbergier d'autre part del port, devers l'Estanois et devers Galatas.» Sembla donchs que 'ls Catalans saquejaren no sols la ciutat, sino també 'ls voltants ab l' arraval, és á dir, quasi tota la part ó regió (la XIII de Constantinoble) que comprenia l' antiga ciutat de Justiniá, després anomenada Pera, separada de Constantinoble per lo golf del Corn d' or. Dintre aquesta rodalia anava compres l' arraval de Sykai y l' arsenal (τὸ νεώριον). Tota aquesta encontrada era coneguda també ab lo nom de Stenon. Suposem, donchs, ab en Christomanos que 'ls noms de Estanor y Estenayre, més que de la corrupció de stenon (estret) venen de la frase grega εἰς τὸ νεώριον, y en la pronunciació vulgar ἔς τὸ νεώριον (en l'arsenal) y que per lo vehinat del arsenal s' anomená Estanor ó Estenayre l' arraval ó ciutat propera y tots los encontorns.

MÁRMORA (Golf de), (Mar de Mármara ó Mármora, l'antiga Propontis). «En aquell lloch de Racreá ha un golf que va entro a la illa de Marmora... E dins aquell golf ha dues bones ciutats, la una ha nom lo Panido, e l'altra lo Redisco.» (c. CCXV, p. 445.) «En aquell golf es aytal miracle, que tostemps hi trobarets unes planures de sanch, que son tamenyes com un cobertor: e hani de majors e de menors. E aquell golf va tostemps ple daytals plages de sanch viva, e puix que siats fora daquell golf, non trobarets gens; e de la sanch aquella cullen los mariners que sen porten de la un cap del mon entro al altre per reliquies. E aço esdeve per la sanch dels Innocents qui en aquell lloch fo escampada.» (c. CCXVII, págs. 416-417)

MÈDICO (Madytos, Maïto). «E dins lo cap (de Galipol) es puix la ciutat de Galipol... e el MEDICO, que cascu daquests son bons llochs.» (c. CCIX, p. 407.) «En Ferran Eximenis Darenos ana assetiar un castell qui es en l'entrant de Boca Daner qui ha nom lo Medico... e hay XXIV milles de Galipol tro lla...» (c. CCXXIII, págs. 426 y 441.) Aquest

castell fou derrocat y cremat per en Muntaner. (c. CCXXXI, pàgina 445).

Madytos, avuy lo vilatge de Maïto, situat quasi al cap d' avall de la península de Galípol, enfront d' Abydos, formava part del antic *thema* de Macedonia. Fou seu arcabisbal, mes nominal; de fet estava son arcabisbe sotsmes al de Heraclea. Quant lo repartiment del imperi bizanti després de la quarta creuada, Madytos caygué en sort als creuats, Galípol, als venecians. (Schlumberger. pàginas 125-26.—Heyd. I. 483 etc.) (Munt. págs. 407, 425, 426, 427, 441, 445.)

MEGARIX ó *Magarix* (golf y castell de). (Magarision, Golf de Saros, *Sinus Melas*.) «*E de la una part del cap [de Galípol] esta Boca Daner, e de l'altra lo golf del MEGARIX...*» (c. CCIX, p. 407.) «*E En Berenguer Dentença ana tenir setge en un castell qui ha nom lo Megarix, qni era a la mitat de la via de Galípol, e del setge que tenia en Rochafort.* (Nona.) (c. CCXXIX, p. 440.) *El Megarix era a XXX milles prop de Galípol.*» (c. CCXXX, p. 441.)

NONA. (*Ænos, Enos, Ainos*) «... *En Rochafort... anatenir setge a la ciutat de Nona, qui era LX milles lluny de Galípol.*» (c. CCXXIX, p. 440.) (Ibid., c. CCXXX, p. 441)

Enos, sobre 'l golf de Saros ó de Salònica, en la part més tancada de ell, prop de la embocadura del riu de la Maritza, davant la illa de Samotràcia, fou una ciutat bizantina important. Per lo tractat de 1261 se concedí en ella als Genovesos una factoria. Los venecians hi tingueren també alguns establiments. Després la possehiren els Gatilussi fins a la conquesta turca. Situada en lo vehinat del Maritza, riu navegable, y á 58 kil. al NO. de Galípoli centralisava lo tráfeh entre l' Archipèlach y la Thracia, y provehia de la sal de sos pantans a tota la Thracia y Macedonia. Era ademés metròpoli eclesiástica. Lo castell bizanti dominava l' Acròpolis antiga. (Heyd. op. cit. I, pàginas 510-512. II, p. 320. Schlumberger, p. 118, etc.)

PANIDO (Panion, avuy Panidon.) «*E dins aquell golf [de Màrmar] ha dues bones ciutats, la una ha nom lo Panido, e l'altra lo Redisco.*» (c. CCXV, p. 415).—«*E com aço hagren feyt (aludeix á la presa de Rodosto) anaren pendre una*

altra ciutat qui es a mijsa llegua lluny daquella, la qual ha nom lo Panido... E es mudaren entre lo Panido e lo Redisco, per ço com eren prop de Constantinoble a LX milles.» (c. CCXXII, p. 425.)

Panidon és un port de la mar de Màrmara, que junt ab los de Rodosto y Heraclea seryia de mercat als richs blats de la Thracia. Per axò fou cobejat pels Venecians després de la quarta creuada. (Ibid, págs. 424, 427, 429).

PASSAQUIA. (Perama?) «*E com tota la terra hach ordenada (se refereix a Roger de Flor) ell sen vench per ses jornades en Boca Daner, e com fo a la Passaquia, ell trames un leny armat en Constantinoble al emperador... E com lemprador sabe com la host dels franchs era a la Passaquia, fo molt alegre... e feu fer gran festa en Constantinoble...» (c. CCIX, p. 406.)*

Buchon tradueix la Passaquia per *indret ahont se passa l' estret (Panthéon litteraire, p. 428).*

La *Passaquia* és traducció de *πέραμα*, en grech antich *πέρος*, passatge, conduyt. A Constantinoble hi havia un lloch anomenat Perama, hont se trobava lo barri dels Venecians. Era lo rovell del ou de la vida comercial. («*In embolo Peramatis,*» i. e. transitus: Taf. y Tom. I; págs. 50, 52, cit. per Heyd. op. cit. I, p. 249.) Aquest nom li venia á aquella part de la vila per ço com era lo punt d'embarcament pera l' arraval de Galata (Pera) situat á l'altra banda (*πέρα*) de la badia. La porta de *Perama*, qual nom actual és *Balik-Bazar-Kapoussi*, marcava una de les fites del barri veneciá. (Ibid. I, p. 249.)

PERA. (Galata.) «... *Los almugavers, matant llurs enemichs, volien anar barrejar PERA, qui es una vila triada de genovesos en que era tot lo thresor e mercaderies de genovesos... com lemprador vae que sen anaven a PERA barrejar, clama lo megaduch, e dixli:—Fill, anats a aquesta vostra gent e feytsla tornar: que si PERA barrejan, limperi es consumat; quels genovesos tenen molt del nostre e dels barons e de les altres gents del nostre emperi.» (c. CCII, página 393.) «PERA... es vila de genovesos devant Constantinoble». (c. CCVIII, p. 418.)*

L' arraval de Galata prengué lo nom de Pera, per rahó

de ésser situat á la altra banda (πέραν) de la badia. Abans estavan los genovesos establerts á Heraclea; mes l' emperador Miquel Paleòlogo trobá preferible per la seguretat del estat que 's trasladasen á Galata devant Constantinoble. D' aquesta manera 'ls podia vigilar millor. Pera més precaució feu derrocar la torra de Galata y els desparamá fora dels murs en una sèrie de cases esgrahonades á lo llarch del Corn d' or. Aquesta colonia genovesa fou destruïda pochs anys després, en 1296, per lo veneciá Morosini. Al començament del segle XIV.^b, al bell punt de la arribada dels catalans á Constantinoble la colonia de Pera renaxia de ses ruïnes. Tot just s' engrandia llavors á la altra banda de la ribera del Corn d' or, mercès a les concessions de terres de Andrònich en lo mes de març de 1303, poch abans de la arribada de Roger de Flor (Setembre de 1303). Lo barri de Galata formava un tot compacte que devia ésser voltat de una muralla y de una vall. La configuracio de la novella ciutat era poch més ó menys la de un trapezi, ab la base més ampla del costat de la mar. Los Genovesos no miraren may de bon ull als Catalans dins Constantinoble. (Heyd. I, págs. 430, 449, 450, 460.)

POTEMO. (Potamia.) «*E dins lo cap (de Galipol) es... la ciutat de Galipol e el Potemo etc... que cascu daquests son bons llochs.*» (c. CCIX, p. 407.) Aquesta vila del antich Quersoneso de Thracia figura entre les que caygueren en sort al creuats franchs després de la quarta creuada. No se la ha de confondre ab Sigopotamos que fou lot dels Venecians, dins també del Quersoneso traci, ni molt menys ab Potamo demo del Atica. (V. Heyd. I, p. 284 y Gregorovius. *Geschichte der Stadt Athen*. I, p. 335.)

RECREA. (Perintho, Heraclea, Erecli.) «*Berenguer Dentença... pres la ciutat de Recrea, qui es a XXIV milles prop de Constantinoble, e lla guanya tant que fo sens fi. E aquella ciutat es aquella hon Herodes estava, qui feu matar partida dels Innocents. E comptar vos he un miracle qui es visible; que en aquell lloch de Recrea ha un golf que va entro a la illa de Marmora...* (Recompta el miracle de la mar de Mármara ja transcrit, v. p. 228)... *E com en Berenguer Dentença hach barrejada la ciutat de Recrea, que fo hu del*»

grans feyts del mon, ell sen torna ab gran guany.» (c. CCXV, pàgina 415.—CCXVIII, p. 417.)

Heraclea, situada sobre la mar de Màrmara entre Selymbria y Rodosto, fou famosa en la antiguitat. Després de la quarta creuada els Venecians ferenne un port mercantilvol important, per donar surtida als blats de la Thracia. Quant la restauració del imperi grech, al expulsar Miquel Paleòlogo als italians de Constantinoble, doná lo port de Heraclea als Genovesos enemichs dels Venecians, los quals lo possehiren fins que foren trasladats á Galata. Per lo qué diuen Muntaner y Pachymeres, fou cruelment barrejada pels Catalans. (Pach., vol. II, p. 529). En altra ocasió sos habitants fugint d' aquestos se refugiaren á Selymbria. (Ibid. II, p. 586.)

REDISCO. (Rhedestos.—Rodosto.) « *L dins aquell golf (de Màrmara) ha dues bones ciutats, la una ha nom lo Panido, e l'altra lo Redisco.»* (c. CCXV, p. 415.)

Rodosto, ciutat del antich *thema* de Thracia, era llavors un port molt bo é important pel comerç de cereals; fóra de la vila hi havia un barri franch, ab una esglesia, hospital, jardí, etc. Quant lo célebre repartiment del imperi de Bizanci, Rodosto, ab Galípoli y Recrea fou la sort dels Venecians. En la època de la expedició catalana, Rodosto tornava ésser ciutat grega. Sos blats tenian molta anomenada. (Heyd. II, p. 177.)

B] Reyalme de Salònich

Lo reyalme de Salònich ó de Saledònich, una de les provincies que segons en Muntaner formavan l' imperi de Constantinoble, comprenia l' antiga Macedonia ademés de la Chalcídica, com se veu per molts indrets de sa crònica. La primera ciutat al exir de la Thracia era Christòpol.

«Com lo senyor infant e la companya partiren del regne de Macedonia... e sen anaren al regne de Selonich per guerrerjar... la ciutat de Christopol, qui es a la entrada del regne de Salonich.» (c. CCXXXI, p. 445.)—*«En Rocafort... feu fer sagell ab un cavaller e corona daur, ques cuydava coronar rey de Salonich.»* (c. CCXXXVI, p. 457.)

No anava errat en Muntaner al anomenar regne de Salònich á la antiga Macedonia. Lo *thema* de Thesalònica, un dels dotze de la part europea del imperi, era també dels primers, més per la importancia de sa capital, que per la extensió de son territori. Estava situat entre 'l Peneo al S. y les montanyes al occident del Strymon. Confinava al E. y al N. ab aquest *thema* y 'l regne búlgar, al O. ab lo mateix regne y al S. ab la mar y el *thema* de la Hellade. (Vid. Tapfel. sobre *Thesalònica*.)

Lo nom de reyalme que li dona en Muntaner, li venia dels temps de la quarta creuada. Quant, després de la presa de Constantinoble pels Llatins (1204) sucumbí l' imperi grech, tres regnes franchs nasqueren de ses ruines; l' imperi de Constantinoble, lo regne de Salònich, tallat pel Marquès de Montferrat ab restos de la Macedonia y de la Tessalia, y el principat d' Acaya. L' efimer regne de Salònich caygué en 1222 als colps de Teodoro Comneno, Dèspota del Epiro. Les pretensions d' en Rochafort de què 'ns parla en Muntaner, indican que un segle després encara 's conservava viva la tradició del regne llatí de Salònica. En Muntaner sols nos dona referencies de tres ciutats d'aquesta regió ¹ que fou quasi tota recorreguda y saquejada pels catalans, á saber, Christòpolis, Cassandria y Thesalònica. Mes fa referencia á un indret del qual ignora 'l nom, y que per Pachymeres se veu que fou la vila ó castell de Xanthea. (Pach., II. L. VII, p. 652.) «*En Ferran Eximenis, entro ab XXX homens a cavall, anaren en un castell qui era del emperador.*» (c. CCXXXII, p. 447.) En cambi dona la noticia curiosa d' una ermita, sens dupte vehina d' aquell lloch, hont fou soterrat en Berenguer d' Entença. «*E lo senyor infant feu aturar en aquell lloch tota la host tres dies, e en una sgleya que hi havia hermitanya de sant Nicholau soterraren lo cors del dit En Berenguer Dentença... el meteren en un bell monument prop del altar.*» (Ibid., p. 448.)

¹ «*que salvant la ciutat de Constantinoble e Dandrinopla e de Christòfol e de Salònich no hi hach vila ni ciutat que no fos affegada e cremada per nos.*» (c. CCXXVIII, p. 437). «... e pensaren de consumir aquella encontrada, axi com havien feyt aquella de Galipol e de Constantinoble e de Andrinople.» (c. CCXXXIII, p. 4°).

En cap historiador bizanti se llegeix aquest interessant detall local.

CRISTÒPOL. (Nepolis, Christópolis, Kávala.) «... *La ciutat de Christopol qui es a la entrada del regne de Salonich.*» (c. CCXXXI, p. 445.)—«*E com foren a dues jornades prop de Christopol...*» (segueix la relació de la batalla entre Berenguer Dentença y Rocafort). (c. CCXXXII, p. 446.) Lo historiador grech modern Epaminondas Stamatiades creu que aquest lloch, distant de Christópolis dos dies, és probablement Maronea. (Οι Καταλήννοι ἐν τῇ Ανατολῇ, págs. 169 y 175.)— En Muntaner afegeix, respecte á aquell lloch ó llochs vehins al de la batalla, que «*aquells den Rochafort forense llevats gran dia, per ço com havian jagut EN UN PLA QUI ERA TOT JARDINS e que havia de tots bons fruyts qui en aquell temps se convenien, e bones aygues e molt vi que trobaren per les cases*». (c. CCXXXII, p. 446.) «*E com yo fuy partit de la companya, la companya passa per lo pas de Christopol ab gran affany.*» (Ib., p. 450.)

Christópolis, més enllá de la desembocadura del Strymon, la *Cristople* de Villehardouin, és avuy la important escala de Kávala en lo golf del mateix nom, en la mar Egeu, prop de *Philipos*, de la qual era el port en la antiguitat, baix lo nom de *Neapolis*. En la època bizantina era seu bisbal. Muntaner l' anomena també Christófol. (c. CCXXXVIII, p. 437.) (Vid. sobre Christópol, Munt., páginas 437, 445, 446, 449, 450.)

SALINOC. (Therma.—Thesalónica.—Selaniki.) «*Salvant la ciutat de Constantinoble, e Dandrinopla, e de Christofol, e de Salonich, no hi hach vila ni ciutat que no fos assegada e cremada pernos.*» (c. CCXXVIII, p. 437.)—«*E en aquell cap (de Sacerandria) en la entrada ells satendaren, e daqui corrien a la ciutat de Salonich e per tot aquell pays, que trobaren terra nova.*» (c. CCXXXIII, p. 450.) Thesalónica, dita Selaniki pels turchs, en lo golf de Salónica, és avuy una vila important de més de 80,000 habitants, ab un bell port. Es y fou en la Edat Mitja la segona ciutat després de Constantinoble, famosa per son comerç y per ses riqueses. Fou assaltada pels Slavos en 551, saquejada pels Arabians en 904, conquistada pels Normans en 1185, eri-

gida en capital d' un reyalme lombart per Bonifaci de Monferrato en 1204, després de la quarta creuada, recobrada per Theodor Angelos del Epiro en 1222, comprada pels Venecians en 1423, y finalment presa per Murad en 1423. Situada sobre la Via Egnatia, la gran ruta de Durazzo á Constantinoble, era diariament atravesada per una corrua de viatgers, y de més á més oferia á les naus un port ample y segur. Les mercaderies s' hi abocaven de totes bandes, y en la època bizantina podia rivalisar ab Constantinoble en ostentació y comoditats. Si en lo polítich y mercantivol era la segona capital del imperi, més encara en lo religiós, per çò com l' Arcabisbe de Thesalònica, després dels patriarques, ocupava lo lloch més important en la gerarquia episcopal. Onze bisbats depenian d' aquesta metròpoli. Per tot axò fou objecte principal de la cobdicia dels catalans, y més encara quant saberem que les emperadrius Irene y Maria se havien refugiat en ella. (V. Gregoras, Lib. VII, c. VI, págs. 1, 2 y 3.—Heyd. op. cit. I, págs. 244-45.—Gregorovius. *Gesch. der S. Athen.*, I, págs. 82, 154, 279, 373.—II, págs. 299, 300.—Schlumb., p. 105, etc.)

SASERANDRIA. (Potidea.—Cassandria.) «*La companya passa per lo pas de Christopol ab gran afany. e puys per jornades anarense a un cap qui ha nom Sacer Andria qui es un cap de mar prop DXX milles de la ciutat de Salornich. E en aquell cap en la entrada ells satendaren.*» (c. CCXXXIII, p. 450.)

Cassandria, hont posá son quartel general en Rocafort, fou en la antiguitat coneguda ab lo nom de Potidea, y la més gran ciutat del regne de Macedonia, després de sa reedificació per Cassandro, de qui prengué 'l nom. En la Edat Mitja los genovesos s' havian fet concedir en ella una colonia per lo tractat de Nymphæum. En la època de la invasió dels catalans, segons lo testimoni de Gregoras, jeya desolada en ruines y quasi deserta de habitants. (*Byzantinæ historiae*, lib. XI. Basileæ 1562, p. 111.) Venecia s' apoderá d' aquesta ciutat en 1423 quant la guerra entre Manuel y Mourad II.

SECCIÓ NOTICIOSA

TORN DE CONFERENCIAS DONADAS EN LO LOCAL DEL «CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA» EN LO CORRENT TRIMESTRE

CARÁCTER GENERAL DE LA LITERATURA CATALANA per D. Antoni Rubió y Lluch

Nostre President, lo catedrático de nostra Universitat literaria D. Antoni Rubió y Lluch, doná oportunament la anunciada conferencia sobre lo *Carácter general de la literatura catalana*, que fou notable, y á la qual assistí una escullida concurrencia. S' ocupá lo senyor Rubió del llenguatge escrit y del parlat, interessant qüestió que tractá ab gran precisió y seguretat de criteri. Va dir que mentre los uns volen que sia adoptada pera totas las formas de la literatura lo *catalá que ara 's parla*, altres aspiran á fer ressucitar lo llenguatge clássich del segle d' or de las lletas catalanas.

Lo senyor Rubió manifestá, que avuy día en què las trabas que s' han oposat al desenrotllo del idioma han acabat per iniciar un lamentable moviment de retrogradació en lo llenguatge parlat de Catalunya, se fa imprescindible la disparitat entre lo llenguatge parlat y lo llenguatge escrit ó sia literari. De las atinadas observacions que feu, deduhí que aquest llenguatge literari, que deu constituirlo com una especie de depuració del catalá clássich, reforçada pels elements veritablement progres-

sius del catalá modern, és lo qui principalment deu parlar aquella que pot anomenarse la alta literatura; donchs per la comedia de costums, per la novela y per la poesia popular, pot usarse, essent son ús indispensable, donada la estètica moderna, lo llenguatge parlat ó vulgar de cada localitat.

De tot lo exposat deduhí lo senyor Rubió, que si be la literatura moderna no pot menysprear lo llenguatge parlat ó vulgar, poderós element de realitat, és també convenient, fins precis, cultivar un llenguatge que 's pot anomenar literari, y que deu ésser lo catalá ideal, axò és, llenguatge que en sas formas d' exposició y en son genia lo *catalanesch*, si axi pot nomenarse, per excelencia, però que s' avinga ab las exigencias de la civilisació moderna y que entendrán tots los pobles de Catalunya, Valencia, Rosselló, las Balears y los pobles de Sardenya que encare parlan la llengua catalana.

Al acabar, la concurrencia coroná ab vivas mostres d' alabança la disertació del Sr. Rubió.

RECORTS Y IMPRESSIONS

DE VIATGE PER FRANÇA, ALEMANYA Y BÈLGICA, per D. Ramon Arabia y Solanas

Á la hora anunciada del dia 5 de Novembre, doná lo senyor don Ramon Arabia y Solanas sa primera conferencia en lo «Centre». Fou l' objecte de la mateixa relatar los recorts y impressions de viatge per França, Alemanya y Bèlgica, que acabava de verificar lo dit senyor, y fer ab ellas un estudi comparatiu, aportant nous y valiosos coneixements per l' excursionisme catalá. En sa excursió per França se deturá á referir especialment las observacions fetas á Paris, describint y contraposant la Torra Eiffel y la grandiosa iglesia del Sagrat Chor, hermós exemplar bizantí modern, lo diferent aspecte de alguns barris d'aquella populosa capital, particularisant sa visita al Museo Cluny, y á un dels principals establiments editorials, qual admirable organizació explicá, particularment en lo tocant al ram de geografia, alpinisme y excursionisme.

La concurrència aplaudi calurosament al Sr. Arabia, per la eloqüència y novitat ab què exposà sas impressions, fent justícia á sas dots d' observació y anàlisis.

Lo conferenciant oferí en altra conferència explicar la relació de son viatge per Alemanya y Bèlgica, fixantse sobre tot en la descripció de Aquisgran, Colonia, lo Rhin, Coblenza, Maguncia, y Trèveris, centre allavors de nombrosas peregrinacions ab motiu de la exposició de la famosa túnica del Redemptor.

Al efecte s' anunciá una segona conferència per al dia 19 de Novembre, que se celebrá ab més interès que la primera, puix que 'l tema era més nou. Relatá las impressions rebudas en Aachen (Aquisgran) Colonia y Maguncia, descrivint los principals monuments, sobre tot la Catedral de Colonia. Deduhí també, ab observacions minuciosas y delicadas, que en algunas regions del imperi alemany, particularment en Aquisgran, l' esperit que podria anomenarse regionalista no ha mort ni molt menys, puix viu en estat latent en lo més pregon de la consciencia del poble.

La considerable extensió que lo Sr. Arabia doná an aquesta conferència feu que no pogués dir res de Bèlgica, motivant axò una tercera conferència. La concurrència aplaudi senceraament al Sr. Arabia.

COM ÉS QUE «L' AVENÇ»

S' HA LLENÇAT A LA REFORMA LINGÜÍSTICA

per D. J. Massó Torrents

Lo 12 de Novembre s' inaugurarà en aquest CENTRE la «Campanya llingüística» iniciada per la revista catalana *L' Avenç*. Lo senyor Massó Torrents, com a fundador d' aquesta, obrí la serie de conferencias proposadas, fent la historia de la dita Revista y senyalant la progressió a què ha anat sempre encaminada. Entrá després a la qüestió del tema, manifestant per quina rahó *L' Avenç* s' ha llençat a la reforma llingüística. Donchs creu lo referit senyor, que de totas las iniciativas gramaticals modernament presas, ninguna corresponia a la evolució que vuy

caracterisa nostra llengua parlada, y que, per tant, convindria que cada escriptor, conservant sa personalitat propia, se concretás a la reproducció gràfica del llenguatge viu, lo qual nos portaria al veritable realisme y a la literatura regional que constitueix per sí cada nacionalitat.

QUIN HÀ DE SER EL MODERN CATALA LITERARI

per D. J. Casas Carbó

A prechs de la comissió de publicacions, lo sus dit senyor ha tingut la amabilitat de facilitarnos un extracte de la damunt dita conferencia, la qual publicam ab la mateixa ortografia ques troba redactada, unicament com a una mostra de les variacions que s'hi preten adoptar. Lo referit senyor diu axí:

«Una llengua moderna escrita qu' hagi de servir per totes las manifestacions d'un poble determinat, hà de tenir un sistema gramatical complert que no contradigui las lleys fonamentals de la llengua parlada pel poble que l' hà d' emprar.

»Aie, doncs, tot idioma essent desde el punt de vista físic no més qu' una combinació de sons articulats, va sense dir que l' aspecte fònic és de primera importancia en l' estudi d' un idioma, d' una importancia tal que pel mer fet de tenir fonètica diferenta es caracterisan dos idiomas distints, am tot y tenir un meteix fondo de vocabulari y adhuc una sintaxis molt semblant.

»Estudiant desde el punt de vista fònic el català parlat, ens trobem qu' en la part oriental de Catalunya, comprenent-hi las provincias de Barcelona, Girona, quasi tota la de Tarragona, departament de Pirineus Orientals, Balears y fins la regió algueresa, hi domina una lley fònica de vocals claras y foscas que dóna un caràcter propi a la llengua, caràcter enterament oposat al de la fonètica castellana que no té més que vocals claras. Aquesta lley del dialecte oriental es pot formular dient: fóra de sílaba tònica no pot haver-hi altrás vocals que la *i*, la *u*, y la *vocal neutra* representada graficament devegadas pel signe *a* devegadas pel signe *e*.

»Entre el dialecte oriental català y las regions de llengua castellana, es troba una extensa zona intermitja (provincia de Lleyda, part inferior de la provincia de Tarragona y regne de Valencia), hont se parla també la llengua catalana, però amb una fonètica vocal, no tant caracterisada com la fonètica de la sus dita regió oriental, pus el lleydatà y el tortosí, a mesura que s' en allunyan, van perdent a poc a poc el caràcter de llengua de vocals foscas en sílaba àtona, fins arribar a confondre's en la frontera lingüística totas dugas fonèticas, la castellana y la catalana, ja qu' amdugas tenen sols allí vocals clares. Y per lo que toca al valencià, quasi es pot dir en absolut qu' és el català sense vocals foscas en las sílabas àtonas.

»Aquêt grupo català, qu'en forman part el lleydatà, el tortosí y el valencià, constitueix el dialecte occidental que ve á ser una zona territorial de defensa entre el català oriental, qu' és el català típic ,y el castellà.

»Donats aquèts fets, s'arriba a la conclusió qu'el català literari modern s' hà de fondar en la lley tònica vocal del dialecte oriental. Així la llengua literaria tindrà com base un idioma parlat per més de dos milions d' habitants qu' ocupan las regions hont més fortament se manifesta el desitj de revivre la nacionalitat catalana. Sols així podrà la llengua literaria desenrotllar-se espontaniament am caràcter genuinament català. Sols així, per últim resistirà l' influencia absorvent que preten exercir sobre d' ella l' idioma castellà. La lley fònica oriental qu'en podriam dir lley constitutiva de l' idioma l' ha salvat fins are, y ella és la que l' ha de salvar d' una mort igual a la que lentament sofreix la llengua viscaïna per la banda d' Espanya, pus trobant-se aquesta en lluyta desigual am la castellana, pert cada dia terreno. ¿Per què? Perquè am tot y ser las dugas llenguas completament diferentas en quant a sintaxis y vocabulari, la circumstancia fatal per al viscaï de tenir una meteixa fonètica qu' el castellà, el lliura indefens en poder d' aquest idioma, qu' en el pas que va no trigarà gaire a ferlo desapareixe del territori espanyol. ¡Visca, doncs, la fonètica oriental ja qu' ella hà de salvar, enfortir, embellir la llengua catalana!»

CONJUGACIÓ DEL VERB CATALÀ

per D. Pompeu Fabra

Doná lo día 3 de Desembre D. Pompeu Fabra la tercera conferència de la «Campanya llingüística de *L' Avenç*». Lo dit senyor, aprés de algunas consideracions de caràcter general referents a la formació de las llengüas neo-llatines, s' ocupá concretament en la manera de resoldre, dintre la fonètica del catalá oriental, un punt de morfologia prou important per la llengua; tal és, la terminació en *i* del present de subjunctiu. Segons lo dit senyor s' distingué, dona major superioritat a la referida terminació que no a la *e* usada al subjunctiu dels verbs acabant al infinitiu en *a*, porque la troba incompatible moltas vegadas ab la fonètica oriental, y per establir major diferencia entre l' indicatiu y lo subjunctiu. També tractá extensament en la mateixa conferència sobre la *r* del infinitiu, y en especial d' aquella que alguns posan al final dels verbs que acaban en *re*, la qual hi sobra del tot.

BÈLGICA: AMBERES Y BRUSSELAS.

ART FLAMENCH: MONUMENTS Y MUSEUS.

LA QÜESTIÓ DE LA LLENGUA FLAMENCA A BÈLGICA,

per D. Ramon Arabia y Solanas.

La última de las conferencias dedicadas per dit senyor á la relació de sos viatges per França, Alemanya y Bèlgica, tingué lloch en aquest CENTRE lo día 17 de Desembre.

Lo senyor Arabia exposá, que la nació belga posseheix des de temps molt llunyá un gran instint artístich en sa manera d' ésser y viure. Posá de manifest la formació de la nacionalitat belga tal com está constituída; feu una ressenya dels principals monuments artístichs que enclou la ciutat d' Amberes, relatant de passada algunas tradicions populars que las motivan y explican. Una gran part del discurs la dedicá lo senyor Arabia á la exposició y estudi del problema llingüístich belga, axò és, lo dualisme que en aquella nació existeix entre lo llenguatge holandès ó flamench y lo valon ó francès. Digué que Bèlgica

la constitueix una població d'uns sis milions d'habitants; una mica més de la meytat parlan flamench, y que ja fa algun temps la llengua flamenca disputa y reclama los drets y lo respecte que, á pesar seu, mereix, drets y respecte que no se li han negat, perque actualment á tots los funcionaris del Estat sels exigeix lo conexement de las duas llenguas, y que las comunicacions ques dirigeixen al govern són contestadas en lo mateix idioma en què s' escriuen. Al igual que en las anteriors conferencias, lo senyor Arabia fou aplaudit per la escullida concurrencia que omplia lo local.

FORMAS DELS AFIKOS PRONOMINALS Y TEORÍA DE L'APÒSTROF,
per D. Pompeu Fabra.

Tocá lo torn de la conferencia que devia donar En Pompeu Fabra en aquest CENTRE, lo 19 de Desembre. En ella parlá lo referit senyor dels *afixos pronominals catalans y teoria del apòstrof*. Perque demostrá que haventse de pronunciar los pronoms *me, te, se, nos, vos*, acompanyantse ab la paraula anterior o ab la següent, segons que aquella o aquesta sia acabada o començada en vocal, perden la vocal per no tenir accent propi, y formen sílaba directa ab la vocal causant de la elisió: però que darrera consonant, o al començament de frase, trobantse desamparadas d'una vocal anterior, deuen pendre una *e* eufònica, de hon se formen los mots *em, et, es, ens*. No obstant reconegué que en algun cas s'usen las primeras formas: immediatament darrera los verbs acabats en *r*, darrera los adverbis, *hont, com, quant*, darrera un diptongo ab *y* o *u*, davant un altre afixo, en algunas frases fetas encara vuy usades, y en algun altre cas. Després demostrá la manera d'usar l'apòstrof catalá, fent comparacions ab las demés llengües d'Europa, que també lo tenen, las quals posen aquell constantment al lloch de la vocal suprimida: y si be lo dit senyor per falta de temps no pogué donar á la teoria del apòstrof tota la extensió deguda, encara va extendres en algunas consideracions sobre quina hauria d' ésser, a son parer, la gramática del modern catalá literari.

NOVAS

EX-MONASTIR DE SANTA MARIA DEL ESTANY

Nos condolem de que un monument tan valió y dels més visitats, com ho és l' ex-monastir de Santa Maria del Estany, y anirá essentho més de dia en dia mercès á la obertura de la nova carretera que 'l posa en comunicació ab Moyá, estigue, com vulgarment se diu, dextat de la má de Deu. En los claustres, joyell del art románich, condol en extrem veure aparedadas 7 de las suas arcadas, aparedament que obeeix á una imperiosa necessitat de consolidació d' aquella obra mitj ruinosa, però que no sols destrueix lo cop de vista estètic, sino que priva de poder saborejar los dibuxos y calats d' aquells capitells que cada hu dells val tots los diners del mon. Als tres sepulcres gòtics que están a la una de las caras dels matexos hi faltan algunas motlluras de sas ornacinas. Los sostres dels dits claustres n' hi faltan la meytat: del enrajolat non parlem, puix no sols apareix trocejat, sino que está fet de mahons de diferent mida y hont se veu que vuy se n' ha fet un boei y dema un altre.

Nostre desitj, y lo de tota persona amant dels monuments més notables de nostra terra, be fora proposar al Sr. Bisbe de Vich la complerta restauració dels matexos, si no fos que comprenem que la grandiosa obra de la reconstrucció de Ripoll deu ocupar-lo per complert. Però al menys nos permetem recomenar-li, puix que comprenem que la interinitat durará bastant temps, la solidificació de aytals claustres trayent d' una vegada las parets que cegan sas arcadas y omplenan alguns de sos intercolumnnis.

DISTINCIÓ FETA A UN SOCI DEL «CENTRE»

Per los periòdichs haurán vist nostres lectors que 'l nostre distingit consoci l' Excm. senyor don Ignasi M.ª de Despujol y de Chaves, marqués de Palmerola, fou honrat

per lo govern de S. M. la Reyna Regent D.ª Maria Cristina, ab lo càrrech de Governador civil del Arxipèlach filipi.

Tractantse de aytan gran distinció feta á un dels individus de nostre Centre, no podem permanèixer indiferents á la dita elecció, y nos en felicitem de tot cor, com ho fem també al senyor Despujol, desitjanli una immillorable estada en aquellas llunyanas terras.

Dit senyor s'embarcá junt ab sa honorable familia, lo dia 16 del pròxim passat Octubre en lo vapor-correu «Isla de Luzón» que sarpá de nostre port á las quatre passat mitjdia.

VISITA A LA PARROQUIA MAJOR, DE SANTA AGNA

Corresponent á la afectuosa invitació dirigida al *Centre excursionista de Catalunya*, per lo Revt. Senyor Rector de la Parroquia Major de Santa Agna, Dr. Gatell, ab objecte de visitar las obras novas y milloras fetas en la dita iglesia, hi passá una comissió composta dels senyors don Emili Canals y Moret, D. Antoni Bulbena y Tusell, don Macari Golferichs y D. Jascinto E. Tort y Daniel.

Lo senyor Rector mostrá los descobriments que 's feren al verificar las obras de restauració en l' altar major, consistents en set finestras que afectan la forma d' espitllera; cinch de las quals están en las parets laterals, y las altres duas, una á cada costat de l' ara. Fins á present havian permanescut tapadas. També se trobá en la sagristía una lápidaescrita en catalá ab caràcters gòtics, molt ben conservada, que té una llargada de 52 c/mtros. per una amplada de 36 c/m., la qual se remunta al xiv^{en} segle.

Entre las obras que propiament podrian dirse d' engrandiment hi figuran en primer terme la Sala de Juntas y lo despatx del senyor Rector. La primera, és una pessa que forma part del primer pis del edifici contiguu á la esglesia. Té un aspecte verament magestuos. Sa ornamentació, al mateix temps que severa, és luxosa. L' adornan un magnífich quadro hont consta l' acta de restauració de la esglesia, y set preciosos retaules del gust dels segles xve y xvie. Ates l' estat de velluria en què 's trobavan, lo senyor Rector, ab molt bon acert, los feu restaurar.

Lo despatx està dotat d' una estimable biblioteca hont no se sap què admirar més, si la quantitat ò la qualitat dels llibres que conté; colocats en una estatgeria de caoba tallada que s' armonisa perfectament ab lo gust dels demés mobles, com la taula escriptori, cadiras y demés, y ab un quadro del *Bon Pastor* magistralment executat per En Moncerdá y Vidal. Aquest departament és notable per tots conceptes.

Lo senyor Rector ensenyá á la nostra comissió l' arxiu, que en l' actualitat s' organisa, y hont s' hi pot admirar lo celebrat armari romá, que estava abans en l' arxiu dels canonges.

Després de regraciar al senyor Rector per sa exquisida amabilitat y per las explicacions ab què va honrar á la delegació d' aquest Centre, á propòsit de las referidas obras, tenim singular plaer en felicitarlo coralment desde las columnas de nostra humil publicació, per l' interès que ha demostrat envers lo un dels monuments més preuats de Barcelona y del qual ab tanta justicia s' honra.

SEPULCRE ROMÁ EN LLORET DE MAR

S' ha comprovat la existencia d' un monument sepulcral romá en la vila de Lloret de Mar. No pot dirse que s' hage descubert, perque sempre ha estat visible; emperò l' estat de ruina y el caracter modest de la construcció no havian atret may als arqueòlechs, fins que ara ultimament s' ha verificat la classificació justa d' aquell monument sepulcral.

L' estudi de la forma total y de cada un dels cossos del monument funerari de Lloret, lo fan parió del altre ya conegut, existent á Vilablareix, en la mateixa provincia de Girona. Se compon de un basament quadrat, que conté un buyt en son centre, destinat á guardar las cendras producte de la cremació. Dessobre lo basament s' eleva un cos principal, més estret, però d' igual planta que ell, formant com una torra quadrada; y un cornisament de rajols, tot escantonat, determinava, poch abans d' arribar al cim, un tercer cos, encara que de poca altura.

Ara resta prop d' una meytat de la construcció, y desde l' angle més sencer lo monument se pot contemplar, sense gayre esforç, tal com degué trobarse abans de sufrir sa ruina.

La Comissió de Monuments d' aquella provincia ha recullit, y guarda en son Museu, alguns objectes romans de no molta importancia, trobats al peu y al voltant del monument.

LA CAPELLA ROMÁNICA DE SANTA LLUCIA

Per acort del ilustre Capítol Catedral, y sots la direcció del arquitecte N'August Font, s' han empres algunas obras de restauració y reforma en la romànica capella de Santa Lluçia, acostada a nostra Seu. Las sus ditas obras han donat lloch al descobriment de dos sepulcres prou notables, existents en los murs laterals, y fins ara aparellats. Lo qui està a la part del *Evangelii*, d' estil gòtich florit segurament del XIV^{en} segle, és molt superior al altre. Consta de una concavitat acabant a la part de alt ab un arch de punta d' atmetlla, y descansa damunt sos corresponents pilars, ornats de rics capitells. Lo carner és d' alabastre, molt elegant, sobre sòcols de pedra ab un cap de lleó per testa. En la cara anterior hi hà dos escuts decorats, ostentant cascú en camp llis un colom, y entremig d' aquests s' hi veu la següent inscripció en lletres monacals refundidas:

Hic jacet venerabilis dominus Franciscus de Sancta Columba, canonicus et præpositus in æcclesia barcinonensi et rector ecclesiæ Stæ Mariæ de Pinu qui obiit IX kldis octobris anno Dni MCCCXLV et fundavit unum anniversarium in æcclesia barcinonensi et aliis diæcessi Hilerdensi et aliis diæcessi Majoricensi et aliis. Ejus anima requiescat in pace.

Noresmenys sobressurt a la paret un relleu que representa la escena del Calvari, essent notables la actitud y expressió de totas las figuras, especialment la que està agenollada, qui segurament representa la Mare de Deu. Las concavitats d' aquest baixrelleu estaven incrustadas de

vidre blau fosch, del qual encara sen conservan alguns fragments, essent aquest procehiment molt comú en los relleus de la època.

Per la senzilla capa de color que tenia a la part interior, és de presumir que aquella obra artistica s' aparedà a las darrerias del passat segle, o tal vegada quant en 1821 fou construït lo chor per utilitzar la capella com a iglesia parroquial. Aquest chor, que de res servia, serà enderrocat, axi com tots los additaments que enlletjien la venerable capella.

En quant al altre sepulcre, amagat darrera l' altar de Sant Llorenç, pertany al bisbe de Barcelona N'Arnau de Gurb, fundador de dita capella, a la qual procurà dotar de moltes indulgencias. Aquell fou modificat en lo darrer segle al construirse l' altar. Damunt la llosa, de pedra de Montjuich, s'hi veu la estatua jayent del bisbe Gurb, obra de un cisell poch destre, com ho demostran algunas desproporcions molt marcadas. En la paret, al fons, s' hi observan encara de relleu dos àngels ab las alas plegadas. En lloch de la làpida sepulcral que hi havia antigament, s' ha trobat una taula pintada en lo segle passat, que diu axí:

Hic jacet Ilmus. Dmus. D. Arnaldus de Gurbis episcopus hujus almæ sedis qui obiit anno Dni. M.CC.LXXXIII. Nonas kalendas octobris.

EN HONOR D' UN EXCURSIONISTA CÈLEBRE

En commemoració del 15.^è aniversari d' aquest CENTRE, celebrat lo dia 26 de Novembre, y seguint lo tradicional costum, aparegué grabat en la làpida-llista d' excursionistas cèlebres lo nom de N'Antoni Ponz. Fou uberta la sessió per N'Arthur Pedrals ab un eloqüent discurs, manifestant que la Associació, lluny de desmerèxer, anava prenent més increment, y posá en conexement de la concurrència haver aquella adquirit un pis en lo carrer de la Llibreteria, lliandant ab lo lloch actual que l' axamplaria en gran manera, la qual noticia fou rebuda ab singular complasencia.

Don Ignasi Ferrer y Carrió llegí un rahonat discurs en-

comiástich del excursionista, la memoria del qual honrava aquell dia lo CENTRE. Termená la sessió llegintse poesias originals dels senyors Ubach y Vinyeta, Novelles de Molins, y Tintorer, y ab un apropiat discurs de gracias.

NEGOCI REPROBABLE

S' ha posat á la venda á Paris dos troços de telas provinents de Vich, çò és, una mostra de la tela dels lleons afogats per má d' un home llegendari, tenint dalt una inscripció arábiga, y un fragment de la tela del álga ab cap doble, que sosté dos lleons ab las urpas. Per conducte de persona autoritzada sabem que ha intervingut en aqueix negoci un conegut arqueòlech y crítich d' aquesta capital.

A LA «SOCIEDAD ARQUEOLÓGICA LULIANA» DE PALMA

Molt tenim que agrahir á la «Sociedad arqueológica luliana», de Palma, per l' article insertat en lo nombre de Setembre prop passat de sa interessant revista. Donchs á més dels elogis que dirigeix á la importantíssima publicació *Folk-lòrica* de la ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA, fa la historia de totas las fondacions análogas en Espanya, y don aximateix noticia de la alta trascendencia científica que tindria en tota encontrada hont se cultiven semblant lley d' estudis. Lo citat article és degut á la experta plomá d' En M. Obrador y Benassar, á qui tant deu nostra literatura, y al qual des de nostras humils planes nos complaem en felicitar per son erudit treball.

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* de son BUTLLETÍ, dexant entegra la responsabilitat dels treballs firmats als respectius autors
